čeština doma a ve světě

ROČNÍK VIII

ÚSTAV
ČESKÉHO
JAZYKA
A TEORIE
KOMUNIKACE
FILOZOFICKÉ
FAKULTY
UNIVERZITY
KARLOVY

Vydává čtyřikrát ročně
Filozofická fakulta UK v Praze, centrum pro DeskTop publishing
(technické zpracování Drahomíra Marešová)
v nákladu 400 výtisků

Redakční rada:
Jaroslav Bartošek, Nađa Bayerová, František Fröhlich,
Milan Jelínek, Zdena Palková, Vladimír Smetáček, Alexandr Stich,
Dušan Šlosar, Ivan Vyskočil, Jiří Žáček

Redigují členové Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK:
ROBERT ADAM (výkonný redaktor), Ivana Bozděchová, Dagmar Čapková,
Jiří Homoláč, Eva Hošnová, † Hana Hrdličková, Andrea Hudáková,
Radomila Kotková, ONDŘEJ KOUPIL (redaktor čísla), Karel Kučera,
Alena Macurová, Petr Mareš, Iva Nebeská, Jiří Rejzek,
Lucie Římalová,Karel Šebesta, Jasňa Šlédrová,
OLDŘICH ULIČNÝ (vedoucí redaktor), Irena Vaňková

Grafické zpracování
Peter Balhar

Adresa redakce:
ÚČJTK FF UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
Telefon: (02) 216 19 210

ISSN 1210-9339

Cena výtisku je 30 Kč

Objednávky vyřizuje ediční oddělení FF UK,
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1,
tel. (02) 216 19 298

Podávání novinových zásilek povolila
Česká pošta, s. p., odštěpný závod Praha,
čj. nov. 5423/95 ze dne 26. 9. 1995

ČEŠTINA
DOMA A VE SVĚTĚ

TÉMA ČÍSLA: 225 let vídeňské univerzitní bohemistiky

Čeština se v minulosti i dnes pěstovala nejenom *doma*, ale i *ve světě* – tento časopis to oznamuje už ve svém názvu. Čtvrté číslo jeho osmého ročníku je věnováno oběma „lokalitám": *svět* zastupuje Vídeň, *doma* budeme v Plzni a v Praze. Témata příspěvků se všechna obracejí do minulosti, a to jednak do naší minulosti rakouské a rakousko-uherské, jednak do historie bohemistiky.

Už 225 let se vyučuje češtině na vídeňské univerzitě. Tamní bohemistika je starší než bohemistika na Karlově univerzitě v Praze i než světoznámá vídeňská slavistika. Některé bohemisty a slavisty českého původu, kteří ve Vídni působili, představíme v krátkých medailonech. Jejich práci a češtinu ve Vídni nám přiblíží ukázky. Vídeňský bohemista S. M. Newerkla pojedná o problémech vztahů českého a německého školství v Rakousku(-Uhersku) na příkladu města Plzně. Námětem přednášky I. Lutterera, která je zde otištěna, jsou osudy dvou nejpřednějších osobností dějin pražského Kruhu přátel českého jazyka. Knihy recenzované v závěru čísla mají takový nebo jiný vztah k Vídni (Newerkla, Mareš, Rychnovský sborník), slavistice (Mareš, Hlaholská bible) či dějinám bohemistiky (Rychnovský sborník), eventuálně se týkají historické lingvistiky (Machovec).

ok

Čeští bohemisté ve Vídni: kdo je kdo

V malých medailonech zde přibližujeme některé významné učitele vídeňské bohemistiky a slavistiky, kteří do rakouské metropole přišli z Čech a Moravy. Z výběru je patrné, že vídeňská bohemistická tradice, která trvá už 225 let, nemá zdaleka jen lokální význam a ovlivňovala a ovlivňuje i bohemistické bádání na českém území.

JOSEF VALENTIN ZLOBICKÝ
(* 1741 na Velehradě, † 1810 ve Vídni)

Prvním z vídeňských univerzitních bohemistů byl J. V. Zlobický. Narodil se na Velehradě a prošel školami v Uherském Hradišti, Mikulově a Brně. Do Vídně přišel studovat práva. Vydal jednu hospodářskou příručku a poté podal císařovně Marii Terezii prosbu o vydání svého překladu knihy *Vedení k pravému a dokonalému babímu umění*. Dvůr prosbě vyhověl. Zlobický se r. 1773 stal učitelem češtiny na C. k. tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě (češtině se tam učilo už od r. 1752). Po založení bohemistiky na vídeňské univerzitě byl povolán, aby se tam stal prvním profesorem češtiny. Hned následujícího roku podal nový profesor dvorské studijní komisi svůj *Návrh na slovanský jazykový a literární ústav na C. k. vídeňské univerzitě*. Mimo jiné obsahoval tento *Návrh* také pětiměsíční kurz českého jazyka a několik předmětů věnovaných literatuře a slovanské knihovědě. Nebyl však nakonec přijat, dvorská komise pokládala za hlavní obsah výuky českou gramatiku. Podle *Ottova slovníku naučného* „k vlastní literární činnosti Zlobický nedospěl", byl však aktivním pedagogem, oblíbeným u studentů a čerpajícím z vlastní proslulé knihovny, neustále doplňované dalšími nákupy. K výuce gramatiky používal *Böhmische Sprachlehre* Františka J. Tomsy (učebnice češtiny pro Němce, vydaná r. 1782 v Praze). Starší českou literaturu přednášel podle Balbínova spisu *Bohemia docta*. Podle dobových učebnic se svým posluchačům snažil zprostředkovat vědomosti o dalších slovanských jazycích (v dobovém pojetí „dialektech"). Vedl rozsáhlou korespondenci s předními českými

vzdělanci; Zlobického německá korespondence s J. Dobrovským je dnes dostupná v knižním vydání.

JAN NEPOMUK NORBERT HROMATKO (též -ádko, -ádka)
(* 1783 v Hrochově Týnci, † 1850 ve Vídni)

Nástupcem Zlobického na vídeňské bohemistice byl J. N. Hromatko. Do školy chodil v rodném Hrochově Týnci a po dalších studiích krátce učiteloval v Kolíně. Poté získal místo domácího učitele češtiny ve šlechtických rodinách, na úřadech a na policii ve Vídni. Ve veřejných rakouských školách začal působit r. 1808: stal se prvním učitelem češtiny na Vídeňské reální škole při Polytechnickém institutu. Už za tři roky převzal po zemřelém Zlobickém místo univerzitního profesora (zvítězil v konkurzu proti dalším dvěma uchazečům) a v tomto postavení působil osmatřicet let až do doby, kdy odešel do penze. Zatímco na reálce působil jako učitel bezplatně (!), univerzita mu na stolici češtiny poskytovala plat 325 zlatých ročně. Hromatko se mimo jiné významně zasloužil o českou vídeňskou žurnalistiku: od r. 1813 vydával *C. k. povolené vídeňské noviny* s přílohou *Prvotiny pěkných umění* (při vydávání pomáhali např. V. Hanka, K. Thám nebo M. S. Patrčka). Tato činnost se však nesetkávala se všeobecným souhlasem; Hromatko musel čelit výtkám o „neslovanskosti" a napadány byly také některé jeho mluvnické „novoty". Hromatkova činnost byla širší než jen pedagogická a vydavatelská. Založil i pojišťovnu proti škodám ohněm, vodou a krupobitím, ale záhy zkrachoval. Následkem krachu byla, bohužel, zabavena kancelář i tiskárna novin. Platově si polepšil od r. 1822, kdy se mu za vyučování češtině a jiným slovanským jazykům v domě císařském vyplácelo 600 zlatých ročně. Po bouřích roku osmačtyřicátého byl od r. 1849 dán s plným platem do penze. Na vídeňské univerzitě byla toho roku založena slavistika a v její čelo postaven F. Miklošič.

ALOIS VOJTĚCH ŠEMBERA
(* 1807 ve Vysokém Mýtě, † 1882 ve Vídni)

Alois Vojtěch Šembera byl po Hromatkovi dalším Východočechem na vídeňské bohemistice. Z Vysokého Mýta, kde se narodil, odešel na gymnázium do nedaleké Litomyšle. Filozofii a práva studoval v Praze. Od r. 1830 zahájil civilní a soudní praxi v Brně. K „bohemistice" se profesně dostal o devět let později, když byl jmenován profesorem řeči a literatury české na stavovské akademii v Olomouci („Olomouc [...] působením Šemberovým a jeho přátel silně proslovaněna," praví se v *Ottově slovníku naučném*). V roce 1841 (a podruhé 1844) vydal příručku *Böhmische Rechtschreibung*. Problematikou

jazykověprávní se zabýval v rušném čase r. 1848 v článku *O rovnosti jazyka českého a německého*. Následujícího roku 1849 začal působit ve Vídni a zůstal tam až do své smrti.

Nejprve využil obě své profese, právnickou i bohemistickou, jako člen komise pro slovanskou terminologii právnickou a politickou. Brzy byl jako Hromatkův nástupce jmenován profesorem řeči a literatury české na univerzitě císařského sídelního města; navíc se stal i redaktorem českého zákoníku říšského (překládáním zákonů se zabýval už dříve, stejně jako například Zlobický). V letech 1852–1853 pomáhal vydat proslulou práci *Staroitalia slavjanská* svého vídeňského kolegy přednášejícího slovanské starožitnosti, československého básníka J. Kollára († 1852; *Staroitalia* měla na Šemberu také jistý vliv). I pro domácí bohemistiku českou se stal Šembera významným přínoscem především syntetickými *Dějinami řeči a literatury československé* (I. díl 1858, II. díl 1861; následovala další vydání). Zpracoval je podle Jungmannovy *Historie literatury české* (a tedy i podle Dobrovského *Geschichte*). I když jsou některé údaje *Dějin* pravděpodobně ovlivněny Kollárovou vizí slovanského starověku (některé české památky chronologicky zařazeny do doby Iulia Caesara), jde o jedno z nejdůležitějších zpracování našich literárních dějin v 19. století. Od 3. vyd. *Dějin* (1868) popíral Šembera pravost některých do té doby většinou uznávaných rukopisných památek, od r. 1877 například i pravost *Rukopisu zelenohorského* (z podvrhu obvinil V. Hanku a J. Lindu). Tím vzbudil velký odpor. Zpochybňoval i pravost staročeského *Mastičkáře* – v *Listech filologických* (1880, roč. 7) proti tomuto zpochybnění vystoupil o jedenatřicet let mladší J. Gebauer. Po vystoupení Vaškově zaujal Šembera negativní stanovisko i k *Rukopisu královédvorskému*.

Zakladatelem českého bádání o nářečích se stal svou prací *Základové dialektologie československé* (1864). Využil tu poznatků ze svého působení na Moravě i příspěvků spolupracovníků (korespondoval např. se sběrateli lidových písní a slovesnosti F. Sušilem, K. J. Erbenem a B. Němcovou). Bádání o starším jazyce posloužil vydáním a překladem Husova (?) traktátu *O pravopise českém* (1857), který nalezl F. Palacký. Šemberovo vydání bylo základní až do r. 1968, kdy bylo v Německu pořízeno nové vydání kritické.

FERDINAND MENČÍK

(* 1853 ve Vitiněvsi u Jičína, † 1916 tamtéž, podle jiných pramenů ve Vídni)

S prostředím vídeňské bohemistiky i vídeňských či rakouských Čechů vůbec byl těsně spjat Ferdinand Menčík. Gymnázium vystudoval nedaleko svého rodiště v Jičíně a na univerzitní studia odešel do Prahy (čeština, němčina, dějepis,

zeměpis) a do Vídně (krátce slavistika u F. Miklošiče). Po dlouhá léta byl zaměstnán v největší rakouské knihovně – vídeňské dvorní – a od r. 1900 se tam stal vedoucím oddělení rukopisů. Místo lektora české řeči a literatury na vídeňské univerzitě zastával už od r. 1884. V r. 1910 odešel do penze. Slovníky neopomíjejí uvádět, že se Menčíkova dcera provdala za jistého moravského podnikatele jménem Tomáš Baťa. Jako knihovník a badatel nad starými rukopisy se Menčík věnoval vydavatelské činnosti (Štítný, lidové divadelní hry, dopisy mistra pražské univerzity z 16. století Matouše Kolína z Chotěřiny). Je autorem knižních monografií o staročeské Legendě o sv. Kateřině, o Konrádu Waldhauserovi, J. A. Komenském a o Janu Kollárovi a *Příspěvků k dějinám českého divadla*.

FRANTIŠEK PASTRNEK

(* 1853 v Kelči, okres Vsetín, † 1940 v Praze)

František Pastrnek studoval ve Vídni klasickou filologii a poté slavistiku. V letech 1885-95 byl docentem slavistiky ve Vídni. Byl povolán na univerzitu pražskou a v r. 1902 se stal jejím řádným profesorem. Dal podnět k založení kanceláře (1911), která připravovala slovník češtiny vydaný později v devíti svazcích jako *Příruční slovník jazyka českého*. Věnoval se i národopisu, publikoval gramatiku staroslověnštiny (1909) a prameny k životu a dílu sv. Cyrila a Metoděje (1902). Byl též rektorem Univerzity Karlovy.

VÁCLAV VONDRÁK

(* 1859 v Dubí u Vodňan, † 1925 v Praze)

Řádným profesorem vídeňské slavistiky byl také Jihočech Václav Vondrák. Vystudoval ve Vídni romanistiku a slavistiku, pracoval jako šlechtický vychovatel a úředník dvorní knihovny ve Vídni. Po vzniku samostatného Československa přešel do Brna. Ještě ve Vídni publikoval mluvnici staroslověnštiny (1900) a všeobecně uznávanou srovnávací mluvnici slovanských jazyků (1906–8).

JOSEF VINTR

(* 1938 v Senetářově, okres Blansko)

Dnešním ordinářem vídeňské bohemistiky je profesor Josef Vintr. V letech 1956–1961 vystudoval bohemistiku a klasickou filologii v Brně a poté pracoval v Ústavu pro jazyk český tehdejší ČSAV, v oddělení připravujícím *Staročeský slovník*. V r. 1968 se stal asistentem prof. FRANTIŠKA VÁCLAVA MAREŠE (základní údaje o jeho biografii nalezne čtenář v tomto čísle ČDS v recenzi Marešovy knihy *Cyrilometodějská tradice a slavistika*, k jejímuž vydání významně přispěl právě J. Vintr) ve Vídni a působí tam dosud. V r. 1977 se

stal docentem a 1980 mimořádným profesorem vídeňské univerzity. V letech 1986-1992 řídil celou tamější slavistiku. Badatelsky se zaměřil na nejstarší dějiny českého jazyka a literatury (*Die älteste tschechischen Evangeliare*, 1977, a *Die älteste tschechische Psalterübersetzung*, 1986) a na dobu střední (studie o jezuitských gramatikách češtiny v 17. století, návrh edičních zásad pro vydávání středněčeských literárních památek). V dvojčísle ČDS 3 a 4/99 recenzoval M. Valášek sborník *Tschechisches Barock / České baroko* (Frankfurt am Main: P. Lang, 1999), který byl vydán u příležitosti 60. narozenin prof. Vintra.

Kde najít o vídeňských bohemistech více?

Fiala, J. Z minulosti české filologie na Moravě. *ČDS*, 1999, roč. 7, č. 3/4, s. 173–177.

Heyer, J. *První české noviny ve Vídni a jejich vydavatel*. Zvl. otisk čas. *Dunaj*, 1934 (Vídeň).

Jagoditsch, R. Die Lehrkanzel für slavische Philologie an der Universität Wien 1849–1949. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 1950, roč. 1, s. 1–52.

Jakubec, J. Josef Valentin Zlobický podle vydané korespondence jeho. *Listy filologické*, 1909, roč. 36, s. 122–127.

Křivský, P. *Písemná pozůstalost Josefa Valentina Zlobického (1743–1810)*. 2. vyd. Praha: Literární archiv PNP, 1978.

Kudělka, M., aj. *Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století*. Praha: Hist. ústav AV ČR, 1995.

Kudělka, M., aj. *Česká slavistika od počátku 60. let 19. století do roku 1918*. Praha: Hist. ústav AV ČR, 1997.

Newerkla, S. M. Počátky institucionalizované výuky češtiny v rakouské monarchii. In Petrbok, V., Lunga, R., a Tydlitát, J. (eds.) *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*. Boskovice: Albert, 1999, s. 122–149.

Lexikon české literatury: osoby díla instituce. Praha: Academia, 1985–.

Ottův *slovník naučný I–XXVIII*. Praha: J. Otto, 1888–1909.

Škorpil, E. *Alois Vojtěch Šembera: přehled života a díla*. Vysoké Mýto: Výbor výstavy A. V. Šembery, 1946.

Tomeš, J., aj. *Český biografický slovník XX. století I–III*. Praha; Litomyšl: Paseka; P. Meissner, 2000.

ok

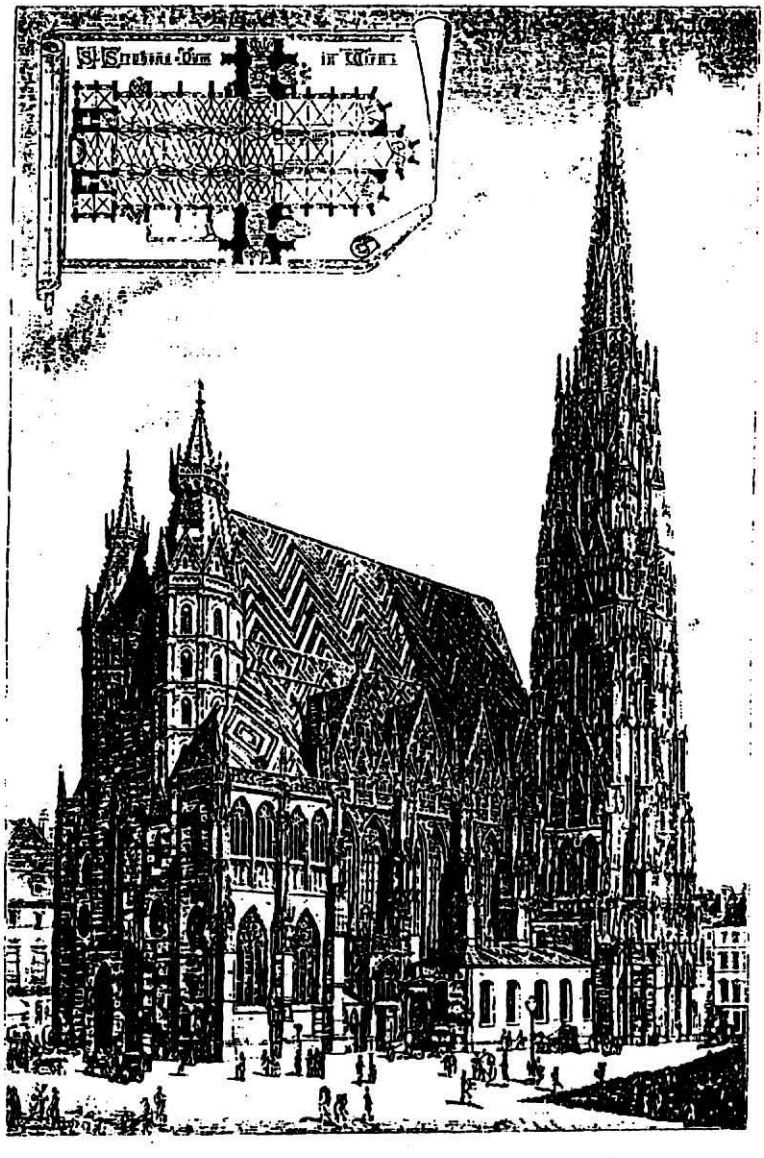

Dóm sv. Štěpána, gotická dominanta města Vídně.

Konference o 225. výročí založení vídeňské bohemistiky (beseda u hranatého stolu)

13.–14. října 2000, od pátku do soboty, se ve Vídni konala konference s názvem 225 Jahre Bohemistik an der Universität Wien (225 let bohemistiky na vídeňské univerzitě). Uspořádal ji tamní univerzitní slavistický ústav (Institut für Slawistik), především prof. Josef Vintr. Mezi účastníky byli také prof. Alexandr Stich (AS) z FF UK a Mgr. Václav Petrbok (VP), pracovník Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Po jejich návratu se v pondělí 23. října 2000 v místnosti č. 22 (pracovna prof. V. Šmilauera) v přízemí budovy pražské Filozofické fakulty na náměstí J. Palacha konala improvizovaná beseda. Za hranatý stůl zasedli kromě účastníků konference ještě Mgr. Martin Valášek (MV), doktorand pražské bohemistiky na FF UK a redaktor revue *Souvislosti*, grafik a učitel Jakub Krč (JK), Mgr. Ondřej Koupil (OK), který besedu se souhlasem hovořících nahrál a zapsal, a několik dalších, kteří však naslouchali mlčky.

AS. Konalo se zasedání k 225. výročí bohemistiky na vídeňské univerzitě. Bylo tam, Václave, explicitně řečeno proč to číslo 225?

VP. Bylo.

AS. Kdo to říkal?

VP. Profesor Josef Vintr.

AS. A co říkal? Vzpomeneš si přesně?

VP. No, že... im Jahre 1775 (*pokračuje i dále německy*) vystavila Marie Terezie Josefu Valentinu Zlobickému dekret pověřující ho výukou češtiny na vídeňské univerzitě. Letos je tomu 225 let.

AS. Ano, to je tedy danost. Český prezident Václav Havel poslal konferenci zdravici a trochu si z toho čísla dělal legraci: letos se prý zúčastnit nemůže, ale až to bude dvakrát 225, tedy 450 let, to přijede. Jinak ale použil slov neobyčejně vřelých. Stejně tak rakouský prezident Klestil. Vím, že tyto dopisy obvykle píšou tajemníci, ale ten tajemník vždycky dostane instrukci: „srdečně", „přesrdečně" nebo třeba „odměřeně". A konference dostala dopisy velmi srdečné a vstřícné. Shodou okolností se konala v době jistého spo-

lečenského ruchu na obou stranách (*spory o provoz jaderné elektrárny v Temelíně, provázené blokádami hranic, peticemi a ostřejšími výroky politických představitelů obou států, pozn. OK*), ale snad právě proto bylo výročí zdůrazněně představováno jako pevný bod dlouholeté a užitečné česko-rakouské spolupráce. Vyzdvihovalo se, že se v centru monarchie pěstovala univerzitní bohemistika dřív než v Praze. Tady ji zavedl až Leopold II. roku 1791. Nesmím zapomenout na další oficiální podporu vídeňské konference: mimo jiné k nám při recepci na radnici promluvil český velvyslanec J. Gruša a radní zastupující vídeňského starostu.

OK. Kromě recepce tam byly ještě další doprovodné akce?

„Marie Terezie vystavila Zlobickému dekret pověřující ho výukou češtiny..."
(císařovna ve vdovském šatě).

„Nastoupil po náhlé smrti svého bratra.
Toho, že neumí česky, prý litoval." (císař Leopold I.).

AS. Výstava knih, fotografií, koncert české folklórní hudby... a soukromé aktivity, jako naše návštěva v rodině kolegy Newerkly.

OK. To byl vnější rámec konference. Teď k vlastnímu jednání.

AS. Kromě pořadatele prof. Vintra byla velkou ozdobou jednání – jak já říkám – hlava německé slavistiky – profesor Rothe. Přednesl půvabný a výzvový referát - Václave, jestli nesouhlasíš nebo chceš něco doplnit, tak se ozvi - na téma F. F. Procházka. Vyzýval mladé české latiníky, aby přeložili do češtiny Procházkovy latinské dějiny české literatury, které nesou název *Commentarius*. Při jednání nebylo plénum rozděleno na sekce a to mě potěšilo. Zlatým hřebem bylo zasedání, na němž se mluvilo přímo k tématu oslav: slavnostní vstupní referát prof. Vintra, který hovořil o dějinách vídeňské

bohemistiky, dále vystoupení prof. Tilmana Bergra z Tubinek (*Tübingen*), jehož tématem bylo vyučování češtině v samotné císařské rodině, pak referát kolegy Stefana M. Newerkly – Václave, pamatuješ si název přesně?

VP. „Výuka češtiny ve Vídni a ve Vídeňském Novém Městě." Od tereziánských školských reforem v polovině 18. století do roku 1775, do reforem středoškolských.

AS. Děkuji. Pak vystoupil s jistým ohlasem Václav Petrbok; s kolegou Newerklou byli výjimečně ukázněni při dodržování času stanoveného pro jeden referát. Nato zkazil toto zasedání Stich se svým referátem o Friedbergu-Mirohorském a české vojenské terminologii. Tvrdí se, že za každým německým odstavcem pravil „že ano". Je to pravda, Václave?

VP. O tom „zkažení" určitě ne, ale to „že ano" musím potvrdit. (*smích*)

AS. Já si toho ale skutečně nejsem vědom.

VP. Jednou tam bylo i „takový v tomdletom" (*oblíbené výplňkové a neurčité finální úsloví AS, nepřeložitelná slovní hříčka, pozn. OK*).

JK. Jak je to německy?

VP. Nevím, snad „Solches im Solchen"? – K přednášce prof. Sticha nutno poznamenat, že po jejím skončení přišel za přednášejícím drobný pán, poděkoval za přednášku, která se mu líbila, a předal svou vizitku: byl to pan Friedberg, potomek muže, o němž přednáška pojednávala.

AS. Opravil jen vojenskou hodnost Mirohorského, já jsem ho totiž v referátu degradoval. Z dalších vystoupení české strany – většinou to byly příspěvky teoretické: doc. Jiří Holý mluvil

VP. (*skočí do řeči*) – o literárněteoretických tradicích pražského strukturalismu.

AS. A doc. Dalibor Tureček (*přidává se VP, pokračují dvojhlasně*) o tradicích české komparatistiky.

AS. Dále tam z české strany promluvil prof. Oldřich Uličný o dynamických procesech v současné češtině.

MV. Nebyl tam, Václave, prof. Dušan Šlosar?

VP. Prof. Šlosar z Brna tam byl, ale s referátem nevystoupil. Stejně tak prof.

„Ještě Karel VI. ..."

Miroslav Červenka, přispěl do diskuse, ale samostatný referát neměl.

AS. Prof. Marek Nekula, z české strany, ale dnes ordinář v Řezně, pojednal o češtině v rodině Kafkových: jak si Herrmann, tedy Franzův otec, psal s dámami v rodině.

VP. Ještě tam byl příspěvek dr. Stanislavy Kloferové z Brna o jazyce vídeňských Čechů na základě sociologického výzkumu.

OK. Je pravda, že témata hlavních referátů, která se vázala přímo k výročí, vám byla přidělena?

VP. Je to pravda a není, bylo vítáno téma z vídeňské literárněvědné bohemistiky. Já jsem si například myslel na pojednání o některých problémech česko-rakouského vědeckého provozu před I. světovou válkou, nebo na Šemberu, ale práce o něm bude zase vyžadovat rozsáhlejší přípravy – nakonec jsem si za téma zvolil předbřeznovou vídeňskou bohemistiku: Hromatka a vídeňskou romantickou žurnalistiku.

AS. Takových tematických referátů tam koneckonců mohlo být víc, např. ten o Šemberovi. Ale teď ze strany rakouské. Paní dr. Gertraude Zandová mluvila o vídeňských motivech v díle Jakuba Demla a Pavly Kytlicové. Mluvila hezky rakousky, bylo jí velmi dobře rozumět.

MV. Kde má Deml Vídeň?

VP. V *Jugu* – a pak ještě popis jedné návštěvy Vídně.

MV. Na Machara ve Vídni se nezaměřil nikdo?

VP. Paní Zandová se o Macharovi zmínila.

AS. Jeden referát zcela vybočoval a mně se zdál velice zajímavý. Bylo to vystoupení prof. Johannesa Reinharta, který se tak trochu držel stranou – – – neměl jsi ten dojem, Václave?

VP. Odborník, který rekonstruuje pračeštinu 11. století z židovských rukopisů, má právo držet se trochu stranou.

OK. Vyšla teď kniha studií vídeňského profesora Františka Václava Mareše *Cyrilometodějská tradice a slavistika...*

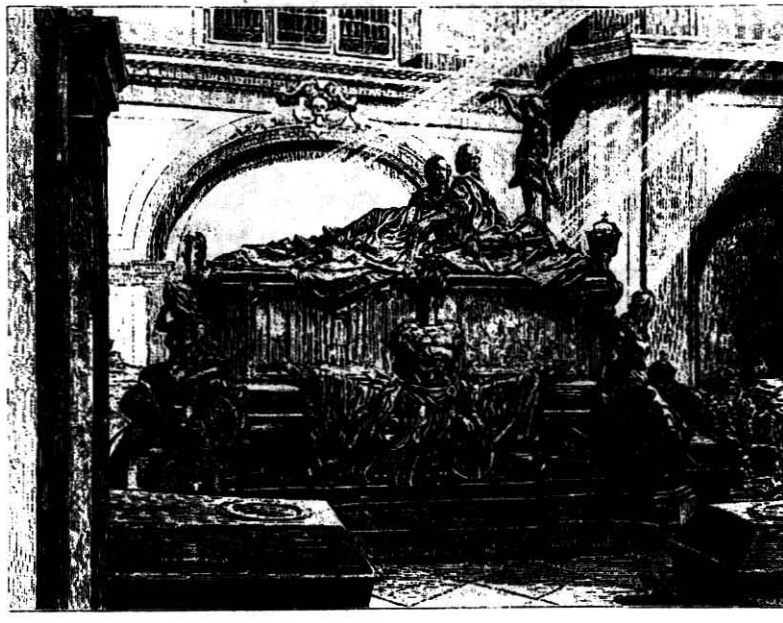

„...nahoře jsou kovové figury císařovny a jejího manžela Františka Lotrinského: hledí si do očí."

AS. Kniha se tam prezentovala a o autorovi se mluvilo jako o hvězdě vídeňské slavistiky. Marešovská tradice je tam živá.

VP. Překladatelka Christa Rothmeierová měla referát o překladech české poezie do němčiny.

AS. V poslední době překládala básně Petra Borkovce. To je snad k referátům všechno. Zajímavá byla organizace konference: po referátech nebyla diskuse, na konci se konal kulatý stůl. – V průběhu konference byl uspořádán jeden večer jako beseda s absolventy vídeňské bohemistiky. Moderovala to jedna známá moderátorka

VP. (*skočí do řeči*) – paní Hana Sodeyfi.

AS. - a ukázalo se, že tamní studijní program se musí zaměřit na velmi praktické uplatnění absolventů: nejvíc asi při obchodní, administrativní a nevímjaké další spolupráci s Českou republikou.

„...s pozoruhodnou výjimkou bohužel dnes velmi málo známého císaře Josefa I."

OK. Přišli na konferenci i aktuální studenti bohemistiky?

AS. Ano, ne mnoho, ale přišli.

VP. Dnes je jich ve Vídni dohromady asi tak dvě stě, ale v Rakousku není na vysokých školách přijímací řízení, takže v průběhu studia mnoho studentů se školou končí. Odhaduju, že pak graduuje asi tak třetina z nich.

OK. Vrátím se k referátům. Co zjistil prof. Berger o češtině v císařské rodině?

AS. Ta rodina si byla vědoma, že je v jejím zájmu se v češtině vzdělávat. Jediný panovník zůstal úplně nedotčen, a to proto, že se nepočítalo, že bude císařem – Leopold I. Nastoupil po náhlé smrti svého bratra. Toho, že neumí česky, prý litoval.

VP. Ještě Karel VI. ... a u Marie Terezie to není jisté. Ale tam je to pochopitelné: stále se čekalo, že přijde mužský následník trůnu. Malou odbočku: v kapucínské hrobce jsme viděli její pozdněbarokní rakev...

AS. To byl velký zážitek. Rakev je velká asi jako tahle místnost a nahoře jsou kovové figury císařovny a jejího manžela Františka Lotrinského: hledí si do očí.

VP. Rakev byla postavena po smrti Františka Lotrinského – ten zemřel v roce 1765. Marie Terezie se tam potom pravidelně patnáct let modlívala každý pátek. Je to uprostřed sálu a před nimi malá hladká kovová rakev a na ní nápis „Ioscphus II".

AS. Ale byly tam i jiné pozoruhodné věci... České srdce tam nevyjde z prudkých emocionálních výkyvů.

VP. S tou češtinou to bylo, Ondřeji, takto. V 16. století byla znalost češtiny u Habsburků zcela žádoucí, postupem 17. století upadala, a Leopold I. nakonec česky asi jenom něco málo rozuměl, aktivně už neuměl. Na přelomu 17. a 18. století arcivévodové v češtině vychováváni nebyli – s pozoruhodnou výjimkou bohužel dnes velmi málo známého císaře Josefa I. Až s příchodem Marie Terezie začal význam češtiny u Habsburků růst. České země byly pro monarchii důležité, a následník trůnu tedy měl umět česky. Dlouho byl dokonce kladen větší důraz na češtinu než například na angličtinu.

AS. Traduje se, že nejlépe na tom byl v češtině Ferdinand III. Uvádí to ve své kronice například Beckovský.

VP. Učiteli byli u Habsburků v 16. století příslušníci drobné šlechty, v 17. sto-

letí téměř výlučně jezuité, od J. V. Pohla světští učitelé, v 19. století vojáci. Výběr byl někdy i náhodný, záleželo na přímluvě. Znám případ takového učitele na přímluvu: jistý setník Vítek u Františka Josefa I.

OK. Začali jsme věcmi vnějšími, přešli jsme k referátům, k studentům, k hrobce... Abychom měli ještě plastičtější představu: kde se zasedalo?

VP. V nově rekonstruovaném kampusu vídeňské univerzity v bývalých josefinských špitálech. V pátek se zasedalo v aule, v sobotu jsme se přesunuli do místností Institutu slavistiky.

AS. Je to obdélníkový komplex v centru Vídně, kousek od Votivkirche, a sídlí tam pouze filozofická fakulta. Uvnitř je osm dvorů, budovy jedno- až dvoupatrové, josefinsky strohé, ale dokonale zařízené, včetně menzy, hospod a supermarketu. Ty budovy dalo zrekonstruovat město Vídeň, vybavilo je a pronajalo škole za 1 šilink ročně. Neodolal jsem říct prof. Vintrovi, že je to krásné, ale trochu se tam bojím. On se lekl a já mu vysvětlil, že to je absolutně dokonalé, běloba, prostor, užitkovost, a člověk má trochu dojem, že je to spíš nemocnice a že ho tam budou operovat. S jistou nostalgií jsem vzpomněl na naši starou fakultu a její lidské dimenze... (*pohledem utkvívá na krabicích od banánů s knihami, které se vrší na skříni v pracovně, a na lavici, která je ještě na nich pro nedostatek místa položena*)

OK. Bohemistika je ve Vídni samostatná, nebo je součástí slavistiky?

VP. Součástí slavistiky. Má jednoho ordináře, tím je v současné době prof. Josef Vintr. Bohemistika má na vídeňské slavistice tradičně velkou váhu – podobně jako ve Štýrském Hradci slovenistika, v Salcburku rusistika...

OK. Všem vám děkuji za účast v debatě.

zapsal OK

Poznámka: Výroky byly jen mírně literárně uhlazeny a vypuštěny z nich byly nedůležité odbočky. Některé věty byly přemístěny tam, kam podle smyslu patří. Během debaty se používala – snad vlivem zapnutého magnetofonu – vybraná hovorová čeština.

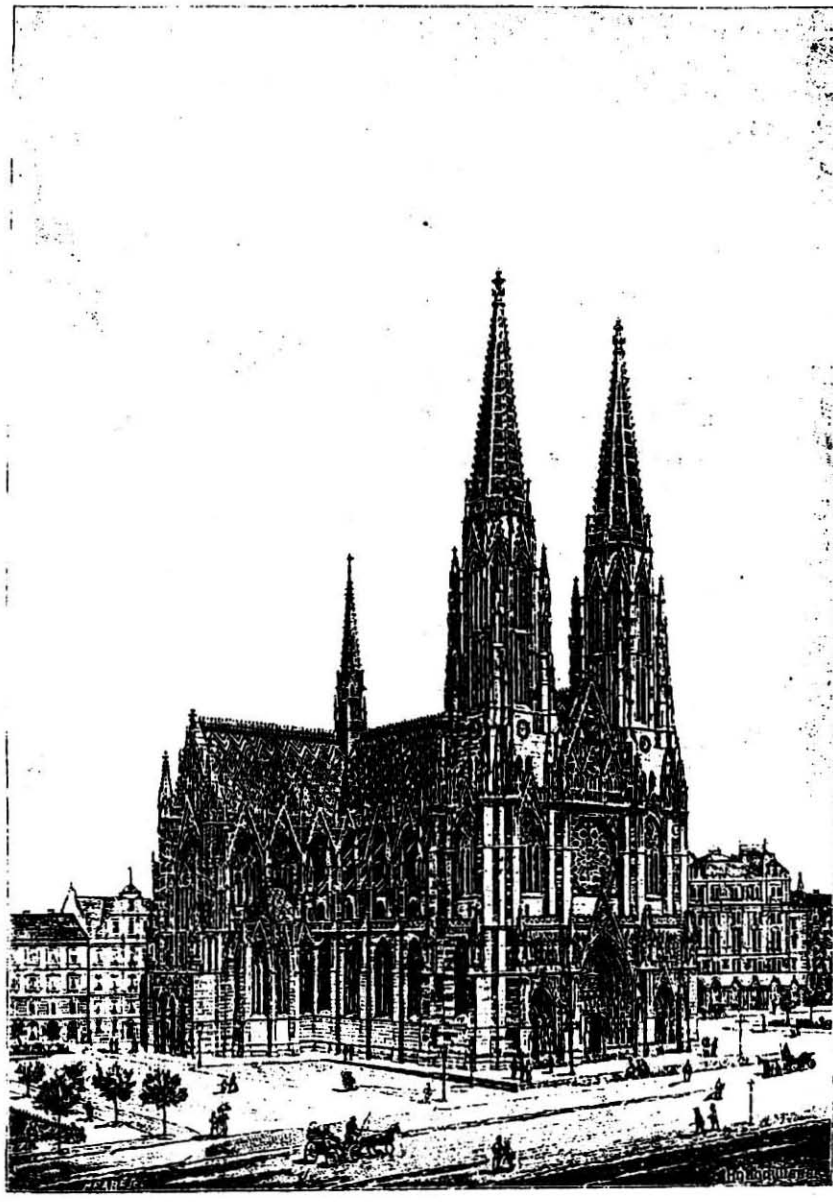

„Je to obdélníkový komplex v centru Vídně, kousek od Votivkirche."

Ve Vídni v české novinárně...
(z redakční korespondence J. N. N. Hromatka)

Při přípravě referátu o vídeňském profesoru českého jazyka a literatury J. N. N. Hromatkovi (1783–1850) se mi dostal do ruky fragment jeho písemné pozůstalosti. Na rozdíl od bohaté pozůstalosti J. V. Zlobického či A. V. Šembery je Hromatkova pozůstalost uložena v LA PNP Praha jen v jediném kartonu (signatura 3/F/3, inv. č. 52/41), fond vznikl pravděpodobně delimitací z jiných pozůstalostí. Vedle zajímavých zápisků neznámého studenta z Hromatkových univerzitních čtení (*Philologie der Slaven. Slavisch-tschechische Sprache. Erste Vorlesung 16 1819–1820 11*; inv. č. 107/41), vedených podle Dobrovského *Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, obsahuje fond i svérázné etymologické pojednání *Versuch einer Prüfung des Wortes Tschech oder Čech* (celkem 108 listů [52 složek], konec chybí; pozn.: Versuch z pozůstalosti Paterovy, tj. Adolfa Patery, ředitele Knihovny NM a editora staročeských památek), dále tištěný prospekt *J. N. N. Hromátka, cís. král. veřejného a řádného Professora řeči a Literatury česko-slovenské na vysokých školách Vídeňských a při c. k. Realní Akademii ec. NEJNOVĚJŠÍ USPOŘÁDÁNÍ Ustavu o zachování, rozšíření, vzdělání a zvelebení česko-slovenské řeči a Literatury pečujícího, a spolu také náhradu ohněm, povodní a krupobitím svedené škody stanovujícího a pojišťujícího* (celkem 4 listy) společně s průvodním dopisem, který Hromatko zasílal patrně všem možným přispěvatelům jeho – dodnes nedoceněných – *Vídeňských novin* a literární přílohy *Prvotiny pěkných umění*. K této malé edici jsem připojil také další z mála známých Hromatkových autografů – dopis J. J. Rybovi, nabízející možný průhled do „každodenní" komunikace mezi autorem a redaktorem před téměř dvěma sty lety a – jak víme z literární historie – i poněkud donkichotský redaktorův apel na „lásku vlastenskou" a „milostivou náklonnost"...

Průvodní dopis Jana Nepomuka N. Hromatka případnému přispěvateli jeho novin z 19. března 1813

Vysoce učený a důstojný Pane!

Jesliže se podniknutím českých Vídeňských novin, které se již od 1. ledna t. r. vydávají, větší rozšíření jazyka mateřského, a vzdělání lidu prostšího aspoň z většího dílu dosáhnouti může, tedy jistou naději od svých vznešených P. Vlastenců, kteřížto neobyčejným vynasnážením dobrého vlasti své vy-

hledávají, v nynější případnosti všemožné pomoci očekávati mohu, poněvadž já vlastenskou horlivostí roznícen vše, rozkoš, kratochvíle, ano i zisk opovrhnouti jsem se nezdráhal, abych jen pohodlné příležitosti P. Vlastencům podati mohl, by Čechům náklonnost k svému jazyku zase svými znamenitými spisy vzbuzovali; neboť jestli i ten malý počet pravých Čechů k oučinnému napomáhání jazyka svého přešlechtilého se dohromady nesvede, nebo coť mohou také někteří dovésti?

Ačkoli se předražením Vídeňských Novin mnozí P[áni] Vlastenci od jich napomáhání odstrašili, tak předce doufám, že se později vlastence svého v Vídni – v Vídni – jazyk český vším vynasnažením rozšiřujícího nikoli neodřeknou, kdyby i potud C[ísařské] V[ídenské] N[oviny] všem zadost byly neučinily! Těžko bez potřebné pomoci toho dovésti! – a předce, kdybych se i posledního penízka zbaviti || měl, je vydávám a vydávati budu – abych jen dokázal, že Čechem jsem, který každého prostředku užiti chce, aby jen zřídká kde se ještě nacházející náklonnost k mateřskému jazyku zachoval, a její poznenahlé uhašení docela překázil! Z přiloženého Oznámení ráčíte poznati, jací předmětové k našim Novinám se hodí.

Do lásky vlastenské a milostivé náklonnosti Vaší důstojnosti v Vídni v české novinárně 19. března 1813

S poroučením zůstávám
ponížený Hromádko

(vpravo dole připsáno drobným – Hankovým? – písmem:)
PS. O učených věcech vždy zvlaštní list k V. N. bude přiložen, aby se, jak již oznámeno bylo, sebrati mohly, od novin docela neodvislý bude pod nápisem Vídeňské zbírky." *(švabachem)*

Zdroj: LA PNP Praha, fond J. N. N. Hromádko, sign. 52/41n.

Dopis J. N. N. Hromádky J. J. Rybovi z r. 1815

Aby se šťastně a dobře vedlo slovútnému a zvlaště váženému Čechu, Panu Janovi Rybovi, školnímu učiteli, mistru hudebního umění a měšťanu královského krajského města Plsně upřímně žádá Jan Nepomuk Norbert Hromádko, profesor řeči a literatury česko-slovenské na vyšších školách Vídeňských a při realní akademii pak spisovatel a vydavatel českých Víd. Novin.

Váš list ode dne 25. ledna [*tužkou připsáno 1815*] spolu i hádka mezi Novo-

a Pravočechem dne 29. t. m. pod nápisem 348/118 sem obdržel, ale pěti zlatých, o kterých zmínku činíte. Kam se poděly, nevím? – Pročež Vás žádám, byste budoucně po cís. král. voze peníze zasílati ráčil, a nebo je vždy poštovskému uřadu opověděl, že a mnoholi peněz zasíláte; spolu na obálce summu poznamenati třeba. Nevěřte – mnozí nato čekají, aby neopovězených peněz dostíhli, které, proto že jich ztrátu nahraditi nesmí, bezmilosti – místo ně vypakují!!! Vašemu vlastenskému vynasnážení, jimž k vzdělání naší mateřské řeči usilujete, sem velice povděčen. Vaše myšlénka zdárná jest, a čtenáří potěšení působí; niž méně Vás žádati musím, byste ji ještě jednou s ostrou pozorností // hledl, a obvzláště závěrka naším Novinám pochlebující - zjinadil. Verše: „Hodierna quot peri(i)ne domo" smysl nepochopuji; pročež Vás snážně žádám, byste mně stránku autora říci, a neb listem verš tento vysvětliti nespominul. Spolu Vám také příteli vzacný radím, by ste vaše literní práce hustěji psal, a sobě zbytečných škod a obrat na poštách nedělal.

Dne, kterého vydání našich novin státi se má, s velikou žádostí a netrpělivostí očekávám; nic méně sem sobě předsevzal, že ani lístku nevydám, dokavadž všecko v dokonalém pořádku a počet panů Předplatitelů k zapravení všech potřebných utrat dostatečný nebude.–

Dle příležitosti Vás prosím, byste mně popsání Vašeho života, i spolu výtah všeho, čím ste liternímu a neb hudebnímu umění přispíval; potom i také jiných Vlastenců, kteří něják vlasti přispěli, odeslati ráčil. – Tou nadějí se koje, že i budoucně k vzdělání našeho mateřského jazyka oučinkovati budete, zustavám Váš upřímný a přívětivý ctitel.

Hromádko, cís. král. profesor

// Právě nyní obdržel sem list ode dne 22, a pana Kašparka od 17 ledna t. l. s přílohou desíti zlatých, pročež mýlka výše podotknutá, 5 fl. se týkající, zmizela.

Ještě něco k potěšení.-

J[eho] M[ilost] Nejjasnější Císař a nejmilostivější Král a země Pán vlastnoručně stížnost mou podepsal. – Tak Vídeňské Noviny zdokonaleny budou, jakové nikdy předtím nebývaly! – Jen důstatek předplatitelů mně nyní třeba!!! –

Všem P[ánům] Vlastencům a Milovníkům jazyka mateřského a československé literatury nejuctivější pozdravení! –

Zdroj: LA PNP Praha, fond Jan Jakub Ryba, korespondence přijatá, sign. 6/F/ 24.

Ediční poznámka: Dopisy přepisuji bez jakýchkoliv jazykových úprav (včetně dobového kolísání délky samohlásek) z rukopisu. Měním pravopis a doplňuji dnešní interpunkci. Ponechávám původní hranice slov v písmu a zkratky rozepisuji do hranatých závorek.

Václav Petrbok

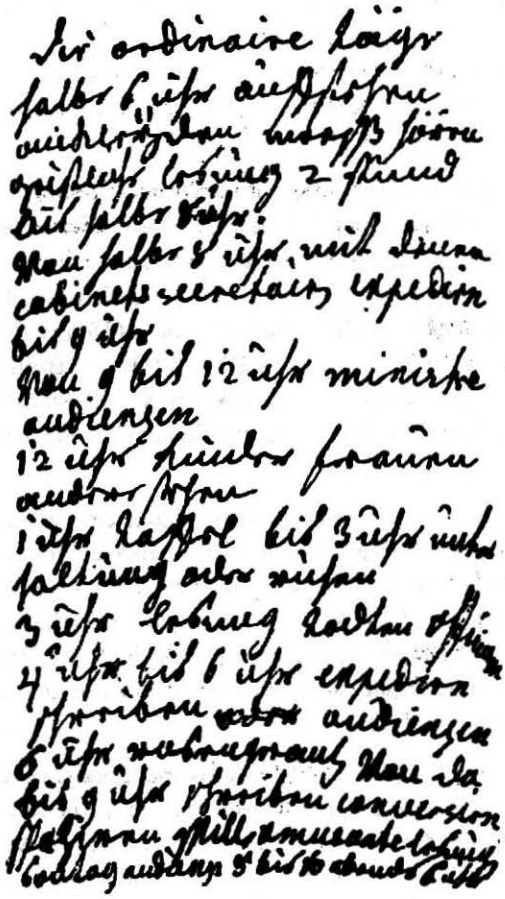

Ukázka rukopisu císařovny Marie Terezie (lístek z modlicí knížky, obsahující denní program po hodinách od 6. ranní do 10. večerní).

A. V. Šembera

Z díla významné postavy vídeňské univerzitní bohemistiky v 19. století A. V. Šembery (srov. jeho medailon v tomto čísle ČDS) jsme vybrali několik ukázek.

„Jaký byl jazyk český za doby římské"

V první ukázce se projevuje snaha druhé obrozenské generace najít stopy starých slovanských předků ve všech starých evropských kulturách a na významných lokalitách. Rysy slovanštiny nacházeli národnostně nadšení badatelé v archaické řečtině Homérových zpěvů, v místních jménech všude na sever od Alp, v některých případech i jižně od nich (*Staroitalia slavjanská* J. Kollára). A. V. Šembera se domníval, že starověké zprávy o Germánech, např. Caesarovy, hovoří vlastně o Slovanech, a identifikoval tedy Markomany s Moravany apod.

Jaký byl jazyk český za doby římské, pro nedostatek památek písemných nesnadno určiti. Některá jména osobní na kamenech římských z prvních dvou století po Kristu, zachovaných v Rakousích, ve Štyrsku a v Korutanech, mají patrnou podobnost s jmény českými v listinách z XII. a XIII. století, jako např. *Bonata*, *Stolata*, *Pameta* (*Paměta*), *Debla*; též *Maleus* (*Malej*), *Bellicius* (*Bělík*), *Bellicia* (Bělica), Doberus (Dobr), Dievio (Děva), Boius (Boj) ap., z čehož by bylo za pravé pokládati, že jazyk český a korutanskoslovenský [= slovinský], v oné dávné době přímo se stýkajíce, byly sobě mnohem bližší než potomně. [...]

Pochybno však není, že Čechoslované již za dávné doby pohanské písmo znali, užívajíce ho ale jen zřídka, k dopisování a snad ku věštbám. K tomu ukazují tito příběhové. Dle Tacita žádal král moravský [= markomanský] Mírobud [= Marobud] r. 19 po Kr. písemně císaře Tiberia za pomoc na Chatvaldu, kterýž jej byl ze země vypudil. I jest se domýšleti, že kromě Mírobuda v Římě vycvičeného i někteří jiní Moravané, jenž byli z průvodu jeho, tamtéž písmu latinskému se naučili. [...]

I nelzeť tedy ani mysliti, že by Čechoslované, jsouce nad jiné vědychtivější a důmyslnější, nebyli v takových případnostech již za dávné doby pohanské písma sobě osvojili a jeho užívali, jakož ho dle svědectví Dětmara Meziborského [= Thietmara z Merseburgu] užívali pohanští Slované polabští, jichž kněží, rovněž jako polští a čeští, sluli za tou příčinou „černoknižníci" [!]. Ostatek potud na jisto postaveno není, kdy písmo „hlaholské", prvé vůbec „slovanské" zvané, počátek vzalo a v zemích československých se rozšířilo, a vynalezení

jeho snad ne bez příčiny k časům sv. Jeronyma [4.–5. stol.] a výše se klade. Také „desky pravodatné", kteréž se jmenují v Libušině soudu, bez písma sotva býti mohly.

Dějiny řeči a literatury československé: věk starší, od r. 58 př. Kr. do r. 1409 po Kr. Vídeň: A. V. Šembera, 1858, s. 25–29.

„Jsa odedávna nedůvěrčivý"

Druhá ukázka představuje A. V. Šemberu staršího a vědecky skeptičtějšího. Navazuje na konec ukázky předcházející, kde se výklad opíral o pravost *Libušina soudu* (rukopis Zelenohorský, RZ), památ-

Alois Vojtěch Šembera (1807–1882),
nejvýraznější postava vídeňské bohemistiky v 19. století.

ky, která se písmem a jazykem hlásila do 10. století, a byla tedy nejstarším zachovaným kontinuálním českým textem. A. V. Šembera se po odhalení padělaných glos v latinském slovníku Mater verborum A. Paterou pustil do polemiky o pravost RZ.

Jsa odedávna nedůvěrčivý a znamenav již prvé některé nesprávnosti řeči v Libušině soudu, přišel jsem mimoděk na myšlenku, zdali padělatel glos ve sl[ovníku]. Mater verborum neměl také prstů svých při dělání Libušina soudu a zdali nemá Dobrovský předce pravdu, že Libušin soud jest zfalšován!

I podnikl jsem neprodleně důkladnou revizi sporu od r. 1818 až do posledních těchto let o původ Libušina soudu vedeného, a přečet bedlivě veškeré spisy k němu se vztahující, nabyl jsem neklamné jistoty, že Soud Libušin jest novověký výtvor, práce Josefa Lindy a Václava Hanky. Načež změnil jsem ve své historii literatury staročeské nejen zprávu o glosách ve sl[ovníku]. Mater verborum, ale vyloučil jsem z ní zároveň Soud Libušin, dodav k tomu tolik důvodů, kolik jsem shledal za potřebné, maje za to, že mi činiti jest co znalci, o nichž platí průpověď „sapienti pauca" [„moudrému málo", asi jako české „moudrému napověz..."].

Libušin soud, domnělá nejstarší památka řeči české, jest podvržen, též zlomek evangelium sv. Jana. Vídeň: A. V. Šembera, 1879, s. 15.

„Nikde [...] zcela tak se nemluví"

Třetí ukázka z Šemberova vědeckého díla pochází z jeho spisu, který stojí na počátku československých dialektologických bádání. Korespondenční metodou získal charakteristiky československého jazyka v různých částech jazykového území a systematicky popsal odlišnosti. Šembera si byl vědom, že se v polovině 19. století lišil jazyk písemný a jazyk běžně mluvený. V závěru knihy přinesl jeden text, bajku o slunci a stromech, v spisovné češtině, v několika slovanských jazycích a poté – na základě zápisů „mluvčích" – v jednotlivých nářečích a jejich místních variantách, „podřečích". Pravopis zápisů je ponechán bez úpravy.

Spisovná řeč československá, jak se ustálila od dob bible Kralické (r. 1579-1593), jest sice společným jměním veškerého národu, avšak nikde, ani v Čechách, ani na Moravě, ani na Slovensku zcela tak se nemluví, jak psáno nalézáme v knihách. Nikde neříká se: já milu*ji*, oni pracu*jí*, úrodn*á* pole, vážn*á* slova, za vysokými z*dmi*, ze t*ří* stran, čty*ři* lidé, ve dvoře pán*ově*, já l*hu*, nemo*hu* pomoc*i* ap., rovněž jako v Němcích ani v jediném místě tak se nemluví, jak se píše, anobrž všude mluví se více méně od písma rozdílně. (s. 7)

V Kundraticích blíže Prahy
Napsal pan J. Vet

Slunce a stromy

Stěžovaly si jednou stromy v lese na slunce, zvláště duby, lípy, borovice, javory, ívy, i taky volše, vosiky, břízy a planý třešně, a pravily, hněvajíc se na něj: Ty, královno nebes, vosvěcuješ pěkně hlučný města, tíchý vesnice a ourodný pole, na kerejch se skví zlatoklasá pšenice, stybelnatý žito, bujná jař a zrnatej ječmen rolníků... (s. 97)

V Opatovicích u Jevíčka
Napsal pan J. Šmeral

Slonečko a strome

Stežovale sobě jednó na slonečko strome v lese, zlášče dobe, lepe, bore a jive, he take volše, březe, jabore, voseke a plany střešně, a povidale, že se na ně hněvale: Te, královná nebes, vosvěcuješ hločny města, tichy vesnice a hórodny pole, na keréch se bléská zlatoklasá pšenice, zblovity (stybelnaty) žeto, bojná jařena a zrnaté ječmeň rolniků... (s. 101)

V Levoči
Napsal p. J. Pumpery

Slunku a stromy

Sčežovaly se raz stromy v lese na slunko, najvjacej duby, lipy, borovice, verby, jalše, brezy, javore, osiky a plane čerešně, a chvarely s hněvom ku němu: Ty, Kralovno nebeska, osvecuješ vesele mesta, ciche dzedziny a urodne pola, na kterych se blyšťa zlatoklasa pšenica, steblovito žito, bujna jarina a zarnaty jačmen sedlakoch... (s. 141)

Základové dialektologie československé. Vídeň: A. V. Šembera, 1864.

vybral a uvedl ok

Když se řekne „vídeňský/á/é"...

vídeňský († vídenský Tyl aj.) příd. *k Vídeň*: v-ští měšťané; v. parlament *rakouský*; (dř.) *rakousko-uherský*; v-á vláda; v. centralismus (za Rak.-Uh.); v. loket, sáh; v. valčík; hist. v. kongres *v r. 1815 upravující politické poměry v Evropě po pádu Napoleonově*; v-á měna, v-é číslo *měna zavedená v Rakousku po státním bankrotu finančním patentem z r. 1811*; odb. v-é vápno *jemně mleté, užívané k čištění a leštění kovů*; kuch. v. řízek *smažený*; v-á káva *černá se šlehačkou*; – zpodst. vídeňský († vídenský Třeb., Klost.), -ého m. *(kdysi) drobný peníz vídeňské měny, hodnoty asi 1 haléře*

Slovník spisovného jazyka českého VII. 2. vyd. Praha: Academia, 1989, s. v.

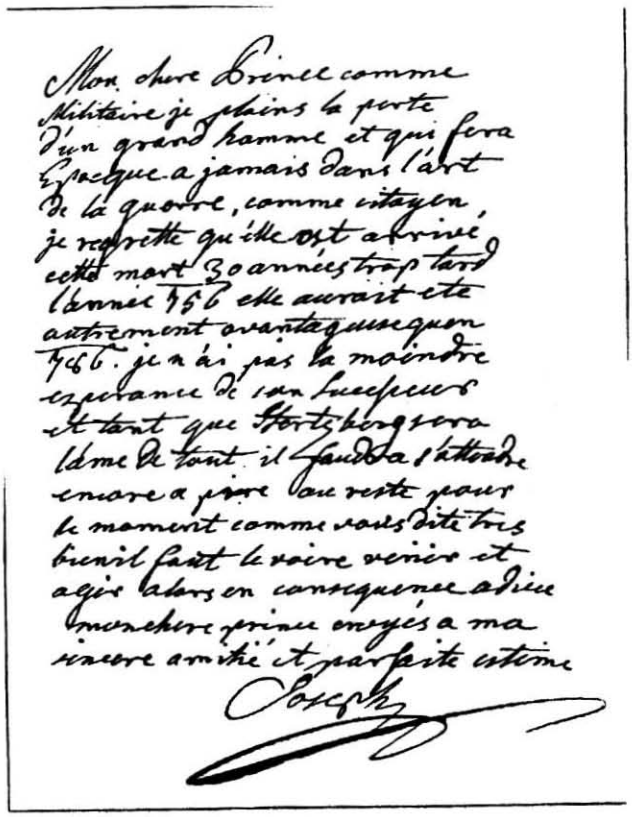
Mon cher Prince comme
Militaire je plains la perte
d'un grand homme et qui fera
époque a jamais dans l'art
de la guerre, comme citoyen,
je regrette qu'elle est arrivée
cette mort 30 années trop tard
l'année 1756 elle aurait été
autrement avantageuse que
1786. je n'ai pas la moindre
espérance de son successeur
et tant que Hertzberg sera
l'ame de tout il faudra s'attendre
encore a pire au reste pour
le moment comme vous dites très
bien il faut le voire venir et
agir alors en conséquence adieu
mon cher prince envoyez a ma
sincere amitié et parfaite estime
Joseph

Faksimile dopisu, v němž císař Josef II. oznamuje knížeti Kaunitzovi smrt Bedřicha Velikého (1786).

Odvrácená tvář habsburských jazykových zákonů v Čechách

1. Úvod

Tato studie pojednává o problémech jazykového kontaktu mezi německy a česky mluvícím etnikem v českých zemích na příkladě jazykové situace v etnicky smíšené oblasti západočeského města Plzeň. Soustředili jsme se přitom na období od nástupu Marie Terezie na trůn 20. října 1740 až do vzniku samostatné Československé republiky 28. října 1918. Toto období je významné a zajímavé jednak z důvodů rostoucího vlivu jednotlivých národních jazyků a nahrazení latiny jako nadnárodního jazyka němčinou, jednak i kvůli stupňující se nacionalizaci jednotlivých etnik. Z pochopení těchto jazykověpolitických souvislostí vyplývají i možné závěry pro jazykověpolitické problémy současné Evropy.

Dosavadní stav poznatků o habsburské monarchii nám dává možnost rozsáhle představit vnější podmínky jazykového kontaktu mezi jednotlivými etniky. Soužití nebo častěji paralelní existence němčiny a češtiny v českých zemích se ne vždy řídily rostoucí reglementací užívání jazyků. Rozpor mezi skutečným užíváním obou jazyků v kontaktní situaci a jazykovými zákony byl dosud jen zřídka předmětem výzkumů.

V centru našeho zájmu o diglosii v Plzni se přitom nachází školství. Právě otázka zřizování českých škol v obcích, kde byla německá většina, popř. německá správa, podle ustanovení státního základního zákona č. 142 z r. 1867 a říšského zákona č. 62 z r. 1869, vyvolala v plzeňském regionu stejně jako na jiných místech opakovaně napětí na nejrůznějších úrovních.

2. Proč zrovna Plzeň?

V 19. století byla Plzeň bez pochyby jedním z největších center česko-německého jazykového kontaktu.

Jazyk je v obou okresech [Plzeňském a Prachatickém] směrem k Bavorsku německý a směrem do středu země zase více český. (Kausch 1794: 226; něm. texty i dále přel. autor)

V tomto kraji německá a česká řeč panují; předc ale několik okolí v něm se nachází, kde lidé toliko jedinou českou řečí mluví. (Dlabač 1818: 333)

V Plzni jest většina obyvatelstva česká, ale západně od města začíná četná lidnatost německá [.]. (Šafránek 1898: 82)

Město leží na hranici smíšeného jazykového území. Hodinu cesty od města leží první převážně německá vesnice Litice. (Woerl 1911: 8)

Tehdejší druhé největší město Čech bylo přitom nejen hlavním městem velkého správního okresu s převážně německy mluvícím obyvatelstvem na západě a téměř jen česky mluvícím obyvatelstvem na východě. Plzeň byla také oblíbeným městem lázeňským.

Úmrtnost je zde oproti jiným místům nápadně nižší, obzvláště ale ve srovnání s hlavním městem a městy u rybníků, močálů či jinak nepříznivě ležícími – století starci nikdy nevymřou! (Kopetzký 1834: 7)

Plzeň tehdy představovala tradiční vzdělávací centrum pro obě etnické skupiny.

Tato veliká plzenských obyvatelů láska k učenosti až podnes tam trvá. Neboť před několika léty nejednom latinské menší školy, ale i mudrcká umění tam usadili, a k vyvedení toho dobrého umyslu kněží řádu premonštrátského z teplské kanonie dožádali, aby jak plzenskou mládež, tak i jiné tam přichozi v obojím vyučovali, a tou cestou ji do chrámu všech umění uvádějíce, jak církvi Boží, tak i přemilé naší vlastí užitečné oudy vychovali. (Dlabač 1818: 344).

Upokojena je v Plzni otcovská úzkostlivost, neboť se zde nacházejí i vyšší školní ústavy. [...]. Mezi mnohé plzeňské přednosti patří zde sídlící školy, a to jak kvůli počtu, tak i v první řadě kvůli své kvalitě. Dobrá pověst, které se právem těší, je v průběhu dlouhých let tak upevněna a tak obecně rozšířena a uznána, že se sem hlásí žáci z celých Čech, ba dokonce i z jiných zemí. (Kopetzký 1834: 5-8).

V městě samém nikdy neexistovala německy mluvící většina. Naopak, ve skutečnosti připadalo během celého 19. stol. až do počátků 20. stol. na jednoho Plzeňana, jehož mateřským jazykem byla němčina, pět obyvatel, jejichž mateřštinou byla čeština. Přesto bylo obyvatelstvo města kolem poloviny 19. stol. z větší části dvojjazyčné. Pro česky mluvící obyvatele (i přes jasnou početní převahu) byla důkladná znalost němčiny nutná, aby společensky a hospodářsky uspěli. Němčina byla nejen dominantním jazykem habsburské monarchie, nýbrž i řečí, v níž probíhal styk v regionech západně od Plzně a v sousedním Bavorsku. Německy mluvící menšina zase uznala nutnost učit se češtinu s ohledem na

česky hovořící většinu ve městě. Kromě toho byla čeština komunikačním prostředkem v oblasti východně od města a nezanedbatelnou výhodou, jestliže se někdo chtěl stát v Čechách úředníkem.

3. Metodologický rámec

K znázornění následků jazykových zákonů a nařízení, které měly často i politický vliv na užívání a význam sociálně slabších jazyků, jsme použili koncept diglosie navržený Charlesem A. Fergusonem (1959). Ukázalo se, že jeho myšlenky lze využít i pro výzkum historických diglosijních situací. Vzhledem k tomu, že v našem případě ale není možno použít k získání dat jinak obvyklé přímé dotazování, využívá *historická sociolingvistika* historicky

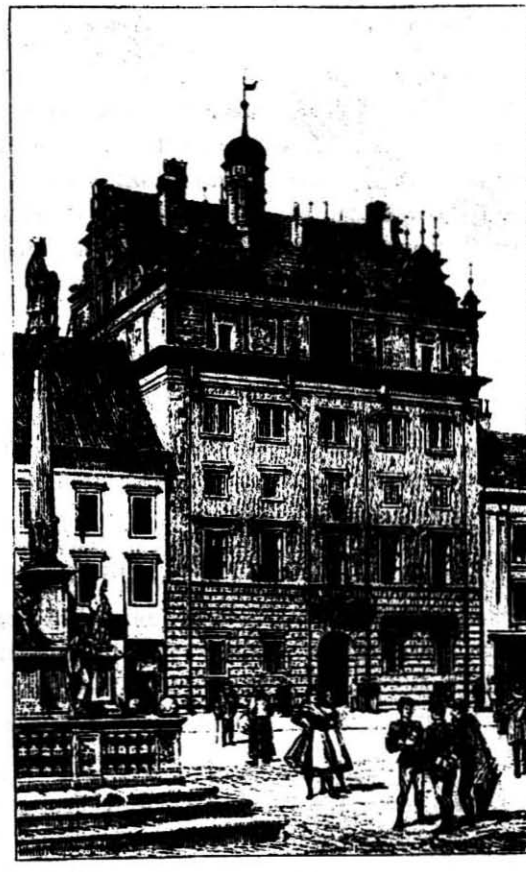

Plzeňská radnice na sklonku 19. století.

doložených jazykových dokumentací, aby umožnila napodobení skutečného rozdělení užívání jazyka v různých kontextech v daném území. V našem případě sestával získaný soubor dat jednak z jazykových zákonů, nařízení a předpisů, jednak z materiálů, jako jsou gramatiky, učebnice, čítanky, slovníky, jazykovědidaktické spisy apod., a dále z podkladů, které dokumentují tehdejší jazykovou skutečnost (školní zprávy, ročenky, zprávy o absolventech, výroční spisy, komunální statistiky atd.). To nám podalo informaci jak o tom, co „zamýšlel" zákon, tak o skutečné jazykové situaci. Ukázaly se i potenciální konflikty diglosijní kontaktní situace.

Tendence ke společenskému bilingvismu v Plzni vyvolává následující otázky: Jak byla v této době reflektována diglosie v jurisdikci, správě a speciálně v oblasti vzdělání? Jak vypadalo funkční rozdělení jazyků a jaký vliv mělo toto rozdělení na tvorbu zákonů?

Chceme-li analyzovat diglosii v Plzni, musíme také brát ohled na externí podmínky zákonodárství v habsburské monarchii. Neboť soužití – a ještě častěji sousedství – češtiny a němčiny v českých zemích se ne vždy řídilo množícími se zákony o používání jazyka. Proto je nutno položit si ještě tyto otázky: Jaké bylo skutečné funkční rozdělení obou jazyků, zvláště ve školách, v porovnání s tím, co „zamýšlel" zákon? Setkalo se toto jazykové uspořádání s odporem u lokálních úřadů a institucí nebo i u místního obyvatelstva?

4. Koncepce jazykových poměrů – jazyková politika a české školství v 19. století

Když se v roce 1740 Marie Terezie stala následnicí Karla VI., hovořila v Čechách většina obyvatelstva sice česky, ale čeština ustoupila oproti němčině znatelně do pozadí jako spisovný a vzdělávací jazyk a jako jazyk soudnictví a veřejné správy, a to v důsledku vnitropolitických převratů sociálního, kulturního a náboženského charakteru. Přesto se Marie Terezie držela rovnosti češtiny a němčiny, jak byla pro Čechy a Moravu zaručena ve zřízení zemském z r. 1627, pokud to bylo v souladu s úsilím o správní sjednocení říše. Nejenže chránila ústavní práva češtiny, ale sama se pokoušela dopomoci myšlenkám osvícenství, zvláště v oblasti školství, tj. vyučování v mateřském jazyce.

V první polovině 18. stol. čeština ze škol nezmizela zcela – zůstala zachována ve vesnických vrchnostenských školách i na četných městských školách, gymnáziích a kněžských seminářích jako vyučovací jazyk, popř. jako vyučovaný předmět. Přesto panovnice poznala postupující zúžení sociálních

funkcí češtiny a pokusila se mu zabránit různými opatřeními. Už v r. 1746 zavedla nepovinné vyučování češtiny na Collegiu Theresianu ve Vídni, r. 1752 výuku češtiny ve vídeňskonovoměstském kadetním domě a r. 1754 na Šlechtické vojenské akademii ve Vídni. Dále doporučila jezuitům a piaristům reskriptem z r. 1747 dopřát českému jazyku více prostoru v učebním plánu. Úspěch těchto snah byl ale nevelký. Již v r. 1763 si Marie Terezie stěžovala v reskriptu nově zřízeným guberniím Čechy a Moravy na pokles znalosti češtiny u úředníků všech stupňů, pročež považovala za nutné „tento silně upadající jazyk opět pozvednout". 7. září bylo na její pokyn nařízeno, aby v Praze „byl také ve školách na Malé Straně zaveden český jazyk a jeho vyučování bylo posíleno".

Po porážce v sedmileté válce se zřetelně projevil obrat ve školské a jazykové politice. Podobně jako její protivník Bedřich Veliký, který po získání slezské provincie hned podporoval německé školství na úkor polského, aby tak upevnil a zeštíhlil státní správu, nařídila Marie Terezie opakovaně (1765, 1770 a 1771), aby bylo dbáno na rozšíření němčiny v českých dědičných zemích a aby byli zaměstnáváni pouze učitelé se znalostí němčiny.

Roku 1774 nabyl platnosti *Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech c. k. zemích*, vypracovaný J. I. Felbigerem. Podle tohoto plánu měla vzniknout v každém větším městě, popř. v každém okrese hlavní škola, v každé farnosti triviální škola a v každém zemském hlavním městě normální škola, podle jejíž úrovně se měly orientovat ostatní školy. Pokud se týká vyučovacího jazyka, nesmíme brát název „německé školy" doslova, nýbrž je třeba ho vidět jako protiklad ke školám latinským. Nejednalo se zde o první náznaky vědomé politiky germanizace. Naopak právě v této době došlo ke krátkému vzestupu elementárního vyučování v českém jazyce, neboť poprvé existovaly české školní učebnice pro učitele na triviálních školách, zpočátku i na gymnáziích, které vytvořily základy pro nové národní vzdělávání.

Němčině se měli žáci učit až po dostatečném zvládnutí mateřského jazyka, nicméně byla určena jako vyučovací jazyk na normálních a hlavních školách nejpozději od třetí třídy. Obvykle bylo záměrem pedagogů, aby se děti seznámily s němčinou co nejdříve, neboť lepší znalosti němčiny u žáků znamenaly větší uznání u nadřízených orgánů.

Horší to bylo s češtinou na středních a vyšších školách. Čeština byla na českých gymnáziích trpěna jen krátce, neboť r. 1776 přijala Marie Terezie návrhy k reformě *Gymnaziálního řádu*, jež vypracoval piarista Gratian Marx a jež se staly základem úplného poněmčení vyššího školství. Již před přijetím na gymnázium museli žáci prokázat vysvědčením z hlavní či normální školy

dostatečné znalosti němčiny. Poté, co byla výnosem studijní dvorské komise z r. 1779 reformována i poslední gymnázia s výukou češtiny v Praze na Novém Městě, v Kosmonosech a v Plzni, zmizela čeština až do roku 1816 z českých gymnázií úplně.

Vedle již zmíněných škol ve Vídni a Vídeňském Novém Městě byla naopak zahájena výuka češtiny na univerzitě ve Vídni (1775), v Praze (1793) a na Vídeňské c. k. inženýrské akademii (1785). Dále tvořily ostrůvky s českým vyučovacím jazykem již jen biskupské kněžské semináře, pozdější státní generální semináře a katedry pastorální teologie v Praze a Brně. Kromě toho se o dobrovolné vzdělání v češtině ojediněle starali soukromí učitelé a soukromé školy.

Tyto vládní reformy se prosadily teprve po nástupu Josefa II. na trůn (1780). Josef II. sice považoval učitelské stolice cizích jazyků za zbytečné, a proto z finančních důvodů zrušil katedru francouzštiny, italštiny a španělštiny, katedru češtiny však ponechal jako výslovně užitečnou a v mnoha ohledech nutnou. Od poněmčení gymnázií byl již jen krůček k zavedení němčiny jako obecného úředního jazyka, jenž by nahradil všechny ostatní. Na nejnižších školních

Muž z okolí Plzně v typickém oděvu (19. století).

stupních se však nadále vyučovalo v mateřském jazyce. Tato situace ve školství a vzdělávání i přes malé ústupky trvala také za následovníků Josefa II. – Leopolda II. (1790–1792), Františka I. (1792–1835) a Ferdinanda I. (1835–1848) – v podstatě až do roku 1848. Rozdíl byl jen v tom, že po rychlých reformách Josefa II. nastával postupně klid. Univerzity a vyšší školy se řídily utilitárním principem: neměly se zabývat vědami, nýbrž jen vzdělávat pro stát potřebné úředníky, soudce, učitele, lékaře a duchovní.

Opatřením Leopolda II. k decentralizaci školních ústavů a uvolnění dohledu nad univerzitními studii připravil náhlý konec již v r. 1795 jeho následník František II.: ustanovil studijní revizní dvorskou komisi a tím tyto školy znovu podrobil státní kontrole. *Politické zřízení obecných škol v cís. král. dědičných zemích* z r. 1805, které platilo pro obecné školy jen s minimálními úpravami až do r. 1868/69, také neumožňovalo větší rozvoj českého vyučování. Učitelům, popř. duchovním na školách s česky mluvícími dětmi byla podle § 218 dvojjazyčnost pouze doporučena. Vláda sice stále uvažovala o reformách, ale až do roku 1848 je prováděla jen v ojedinělých případech. Němčina byla nadále na školách se slovansky mluvícími dětmi zařazována do vyučování již na co nejnižším stupni, neboť vyučování na středním a vyšším stupni probíhalo německy.

Gymnázia byla vedena převážně církevními řády. Tlak českého gubernia na částečné znovuzavedení češtiny zde měl jen malý úspěch. Studijní dvorská komise proto ve svém dekretu č. 1821 z r. 1816 určila, že gymnázia v pouze českých nebo dvojjazyčných obcích mají česky mluvícím žákům poskytnout vyučování v jejich mateřském jazyce. Také při obsazování politických míst měli při jinak stejných schopnostech dostat přednost absolventi ovládající češtinu. Vzhledem k tomu, že poslední bod tohoto nařízení neměl žádný účinek, vydala dvorská studijní komise v r. 1818 dekret č. 35 045 s podobným obsahem. Čeština však získávala na českých gymnáziích opět svou ztracenou pozici jen jako nepovinný předmět.

Český jazyk tedy v této době v Čechách nebyl skutečně rovnoprávný, navzdory ještě pořád právně závaznému ustanovení zřízení zemského z r. 1627. Od dob Marie Terezie platil při překládání textů zákona pouze německý text jako autentický. Čeština byla chápána jako podřadný prostředek k dorozumění se sedláky či rolníky. Důsledky českého obrození, rostoucí sebevědomí Čechů a jejich literatury, podpora české šlechty, která viděla v patriotismu protiváhu k vídeňské centrální vládě, založení Matice české (1830) – to vše vedlo k sílícímu volání po jazykovém zrovnoprávnění. Brzy bylo vehementně požadováno, aby

se na hlavních školách česká mládež učila německy a stejně tak německá česky. Čeština se také měla stát povinným předmětem na gymnáziích.

Češi byli první, kteří roku 1848 vyjádřili požadavek rovnoprávnosti češtiny ve školách a úřadech, a to 11. března v lázních Svatováclavských: výsledkem byla tzv. první pražská petice císaři Ferdinandovi, která požadovala zákonem uznanou a garantovanou rovnoprávnost obou národů. Odpovědi z Vídně ale nebyly uspokojivé, a tak vznikla 29. března druhá pražská petice. To vedlo 8. dubna k sepsání císařského vlastnoručního listu, ve kterém císař poprvé uznal úplnou rovnoprávnost dvou jazyků a dvou národů a který byl označován slovy Františka Palackého za *Českou chartu*.

Již v § 4 Pillersdorffovy ústavy z r. 1848 byla zaručena nedotknutelnost jazyků všech národů, ale ještě dále šel § 21 kroměřížského návrhu ústavy, jehož formulace měly vejít do pozdějšího státního základního zákona z roku 1867: sliboval ve školách, úřadech a veřejném životě rozsáhlé záruky rovnoprávnosti jazyků, které byly v zemi běžné. Stadionova nebo také oktrojovaná říšská ústava z r. 1849 přiznává v § 5 každému národu neporušitelné právo na zachování a pěstování jazyka.

Velký význam měl pro starorakouské školství *Nástin základních zásad pro veřejné vyučování v Rakousku* (1848), zpracovaný Františkem Serafinem Exnerem, a *Nástin organizace gymnázií a reálek v Rakousku* (1849). Předpokládaly vedle demokratizace školství také jeho rozdělení na tři části – obecné školy pro základní vzdělání všech občanů státu, střední školy (humanitní gymnázia a odborné reálky) a konečně univerzity a technické instituty.

Podobně probíhal vývoj v oblasti přislíbené jazykové rovnoprávnosti na školách. Přestože v dubnu 1848 ještě byla rovnost češtiny a němčiny jako vyučovacího jazyka zaručena a v září téhož roku čeština zavedena na českých gymnáziích jako povinný a na německých jako nepovinný předmět, množily se již na začátku neoabsolutismu v letech 1849 a 1850 příznaky odklonu vlády od vážně míněného uskutečnění jazykové rovnoprávnosti. Tak se měla mimo jiné tzv. zkouška k doložení obecného vzdělání konat generálně jen v němčině. Ministerstvo školství zrušilo r. 1851 pro německy mluvící žáky češtinu na všech českých gymnáziích jako povinný předmět, přestože němčina povinným předmětem byla.

K odvolání březnové ústavy – k zachování velmocenského postavení a jednoty monarchie – došlo silvestrovským patentem z r. 1851. A najednou byla řeč už

jen o rovnosti všech občanů před zákonem. Na konci roku 1852 bylo také zastaveno vydávání deseti stejně autentických vydání říšského zákoníku. Překlady byly nyní vydávány pouze v zemských zákonících. Mocenská převaha němčiny ve vrcholné době neoabsolutismu se projevila také v jazykové a školské politice. Elementární vyučování probíhalo v jazyce většiny obce, v některých případech ve dvou převládajících jazycích. Kde začínalo vědecké vzdělání, tam dominovala němčina. Existovala sice gymnázia s českým vyučovacím jazykem, ale němčina musela být povinným předmětem a ve vyšších třídách musela jako vyučovací jazyk převažovat, neboť byla převládajícím jazykem na univerzitách.

Teprve postupně se tato situace opět začala zlepšovat. Thunovo ministerstvo školství vyhlásilo r. 1856 pod tlakem Čechů (a navzdory protestům zástupců českých Němců v parlamentu) češtinu jako obecný povinný předmět na všech gymnáziích s německy mluvícími žáky v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v distriktech Pozsony (Prešporok) a Kassa (Košice). Dále má být při výuce češtiny vyučovacím jazykem až do V. třídy němčina, v VI. třídě pokud možno a v VII. a VIII. třídě vůbec čeština. Jako zadní vrátka pro české Němce ale zůstala velkoryse posuzovaná možnost osvobození od tohoto předmětu ve zvláštních případech a z obzvláště důležitých příčin. Zde je třeba zmínit výnos z r. 1856 týkající se českého jazyka na gymnáziích v Opavě a Těšíně. Čeština zde byla pro německé žáky povinná, jen pokud si to rodiče výslovně přáli.

Po porážkách u Magenty a Solferina, které císařstvím silně otřásly, došlo v jazykové politice vyučování ke korektuře kurzu, i když nenastala žádná radikální změna. Vláda provozovala stále více politiku střídavých koncesí. Heslo rovnoprávnosti bylo znovu opatrně zaktivováno a zároveň měly být zachovány staré ideály: důkladná znalost německého jazyka a neněmeckého mateřského, popř. zemského jazyka.

Čeští poslanci se ale nyní už nechtěli spokojit s pouhými ústupky. Dva týdny před trůnní řečí Františka Josefa (1. května 1861) podali pod vedením Václava Seidla a s odvoláním se na *Českou chartu* žádost o skutečné zrovnoprávnění zemských jazyků v úřadech, která radikálně zahrnovala i vnitřní služební řeč a otázku generální dvojjazyčnosti úředníků. I když s ní Češi neuspěli bezprostředně, přesto se jim podařilo pod vedením školního rady Josefa Wenziga prosadit zakotvení této rovnoprávnosti ve školství v zemském zákoně. Návrh zákona k zavedení rovnoprávnosti obou zemských jazyků v obecných a středních školách, který byl předložen v r. 1864 a v témže roce schválen českým sněmem, byl v r. 1866 císařsky sankcionován jako zemský

zákon č. 1. Zmíněný návrh mimo jiné předpokládal:

§ 1. Oba jazyky zemské v království Českém mají rovné právo ve školách jako jazyky vyučovací.

§ 2. Vyučovací jazyk veřejných škol v Čechách má pravidlem jen jeden z obou zemských jazyků býti.

§ 4. Ve středních školách (gymnasiích a samostatných reálkách) s českým jazykem vyučovacím jest jazyk německý a v týchž německých školách jazyk český povinným předmětem. (Šafránek 1918: 192n.)

Čeští Němci označovali tento zákon jako Sprachenzwangsgesetz („jazykový donucovací zákon") a bojovali proti němu všemi prostředky. Už za dva roky byl tento boj korunován úspěchem. Když se vyrovnáním r. 1867 definitivně prosadil dualismus, došlo pro královské země Cislajtánie zastoupené v říšské radě k zakotvení rovnoprávnosti jednotlivých národů a jejich jazyků v novém státním základním zákonu o obecných právech státních občanů z r. 1867. Z článku 19 tohoto zákona se měla brzy stát *magna charta* starorakouského národnostního práva. Původně byl koncipován pouze jako zákon přislíbený, ale brzy se tento „nejjmenovanější, nejspornější a nejinterpretovanější článek prosincové ústavy" (Stourzh 1985: 9n.) stal díky soudní praxi obou nejvyšších soudů bezprostředně užívaným právem (Burger 1995: 38). Jeho vliv na tehdejší školství byl veliký, neboť v odstavci 2 se jednalo o rovnoprávnost všech v zemi obvyklých jazyků také ve škole, čímž se libovolný jazyk jednoho národa v dané korunní zemi mohl stát jazykem vyučovacím, zároveň ale nesměl být žádný jazyk samotný povýšen k povinnému předmětu.

Odstavec 3 výslovně uvádí, že žádný státní občan nesmí být nucen k naučení se druhému zemskému jazyku. Bral tak jako tzv. Sprachenzwangsverbot („zákaz nucení k jazyku") ohled na zájmy českých Němců, jejichž zástupci požadovali odstranění povinné výuky češtiny na německých gymnáziích Čech a Moravy podle zemského zákona č. 1/1866. Následně byly vydány výnosy ministerstva školství pro české a moravské místodržitelství, které upomínaly provedení článku 19. V českých zemích tak zemským zákonem č. 29/1868 opět pozbyl platnosti inkriminovaný § 4 zemského zákona č. 1/1866.

Tento odstavec 3 článku 19 státního základního zákona se ale brzy obrátil proti zájmu svých tvůrců, neboť následující doba udivovala liberálním rakousko-uherským zákonodárstvím v oblasti školství. V budoucnosti se tvrdým oříškem pro stát nestal ani tak převratný říšský zákon č. 48 (tzv. Schule-Kirche-Gesetz) z r. 1868, který zakotvil jednak nezávislost škol na jakémkoli vlivu církve

nebo náboženského společenství, jednak státní vrchní dozor pro všechny vyučované předměty s výjimkou výuky náboženství, jako spíše říšský zákon č. 62 (tzv. Reichsvolksschulgesetz) ze 14. května 1869, kterým se ustanovují pravidla vyučování na školách obecných. Tímto zákonem došlo ke zřízení veřejných, interkonfesijních, osmiletých obecných škol s vyučováním v zemském jazyku (§§ 3–16) – jejich odpůrci je též nazývali „Neuschulen" – a měšťanských škol s vyučováním v zemském jazyku, které existovaly buď jako osmileté vedle obecné školy, nebo jako tříletý vyšší stupeň obecné školy (§§ 17–19). Problematickým bodem tohoto zákona se měl ale stát jeho § 59. Zněl takto:

Kde a kdy nastává povinnosť zříditi školy, ustanoví zákonodárství zemské, spravujíc se pravidlem, že škola v každé případnosti zřízena býti má tu, kde na hodinu dokola a dle průměru pětiletého jest více než 40 dětí, které mají do školy přes půl míle cesty. (Klika 1884: 14)

Selka z okolí Plzně v tradičním kroji.

Náklady na zřízení, popř. udržování školy měla podle § 62 nést obec. Kombinace § 59 říšského zákona č. 62/1869 a čl. 19, odst. 3 říšského zákona č. 142/1867 způsobila, že ve vícejazyčných obcích bylo často nutné zřídit pro každé etnikum školu s vlastním vyučovacím jazykem, tzv. národnostní školy. To ale narazilo na odpor obcí povinných financovat školy. Daná národní většina se brzy snažila zabránit zřízení škol pro menšinu – zvaných také minoritní školy –, částečně z důvodů finančních, částečně kvůli snaze nedat v sázku moc většiny oproti menšině. V českých zemích tak došlo k četným konfliktům zejména v oblastech, kde se německé obyvatelstvo v hornických a průmyslových regionech stále více mísilo s přistěhovalými českými dělníky, jako např. v Nýřanech v západních Čechách (ke konfliktům ale došlo také v Praze na Žižkově a na Novém Městě, stejně jako v Brně, Č. Budějovicích, Třebíči a Val. Meziříčí). Školy s vyučovacím jazykem vlastního etnika byly viděny jako prostředek k udržení a zvětšení vlastního majetku, školy s jiným vyučovacím jazykem naproti tomu jako nepřátelský instrument v ruce národního protivníka.

S těmito zákony, které vlastně zákonně zakotvily ochranu menšin, došlo současně k postupnému upevnění paralelní existence dvou společenství na úkor kulturního soužití, zvláště pak v oblastech po staletí etnicky smíšených, kde byl rozšířen česko-německý bilingvismus. Tato segregace byla až do rozpadu monarchie jen posilována dalšími zákony.

Poslední léta až do roku 1918 přinesla sice českým zemím vlnu nově zřízených škol, rozvoj školství a vytvoření nových typů škol (obchodní, průmyslové, řemeslnické, hospodářské atd.), nejmenší procentuální podíl obyvatel-analfabetů v monarchii, stejně jako postupný rozvoj dívčího vzdělání, ale tyto klady byly bohužel zčásti zastíněny etnickými konflikty a dlouhotrvajícími spory, které se vlekly přes všechny instance až ke správnímu soudnímu dvoru. Ty ještě zostřila na počátku Taaffovy vlády reforma sčítání obyvatelstva, podle které se ve smyslu usnesení ministerské rady z r. 1880 měl uvádět také „obcovací jazyk", přičemž ale směl být uveden pouze jeden jazyk. Stejně tak bylo nyní třeba uvést obcovací jazyk při zápisu dětí do školy. Záhy vzniklo na obou stranách množství spolků, které se pokoušely podporovat své národní zájmy všemi dostupnými agitačními prostředky. Byly to např. r. 1880 Německý školský spolek (Deutscher Schulverein) nebo Ústřední matice školská. Tyto organizace usilovaly především ve smíšených oblastech o zřízení soukromých obecných škol, dokud zde nebyl dosažen zákonem předepsaný minimální počet žáků, který potom zavazoval stát anebo obec

k převzetí školy. Přes všechny negativní následky se držely tohoto zákona až do rozpadu monarchie Čechy a Slezsko. Pouze moravskému zemskému sněmu se zemským zákonem č. 62/1895 podařilo prosadit úpravu pro reálky, kde se druhý zemský jazyk opět stal povinným předmětem.

Provizorním východiskem bylo rozdělení učebních předmětů na *bezpodmínečně obligátní, relativně obligátní* a *neobligátní*. Jako relativně obligátní byly označovány předměty, které mohli rodiče pro své děti volit (potom se staly obligátními). Druhý zemský jazyk bylo možno vyučovat jen jako relativně obligátní předmět, přičemž pro Čechy platila zvláštní úprava podle výnosu ministerstva školství č. 606/1868. Zatímco normálně byly všechny známky z relativně obligátního předmětu započítány do konečné známky, smělo se tak v případě češtiny stát jen se známkou dobrou.

5. Jazyková skutečnost v českém školství na příkladu německého a českého gymnázia v Plzni

Nyní chceme na reprezentativním příkladu obou nejstarších plzeňských škol ukázat, do jaké míry byla zákonná nařízení uváděna do praxe. Abychom zbytečně nekomplikovali jasné vývojové linie změnami jmen škol, budeme je pro jednoduchost označovat jako německé a české gymnázium, přestože obě zařízení toto etnické rozdělení v této formě nerozlišovala od počátku. Teprve v čase stupňující se národní polarizace dokumentovaly školy svou „etnickou příslušnost" i v názvu, a to od roku 1883 české gymnázium a od roku 1890 i gymnázium německé.

Typologický výzkum jazykového vývoje na školách ukazuje nejdříve jen zatlačení sociálně níže postavené češtiny sociálně vyšší němčinou v souladu se zákonnými ustanoveními, přičemž je nápadná rychlá shoda mezi novou právní situací a jazykovou skutečností na školách. Zatlačení češtiny dosahuje svého vrcholu v letech 1779–1816 úplnou substitucí češtiny němčinou, trvá ale také po znovuzavedení výuky češtiny r. 1817. Teprve v průběhu 60. let 19. století dochází i ve školství k rozšíření češtiny a k živému bilingvismu. Bilingvismus však musí být podle nových jazykových zákonů odbourán. Čeština potom již neupadá zpět do role sociálně dominovaného jazyka, ale vytvářejí se přísně segregované typy škol, na kterých vždy jeden jazyk substituuje druhý. Jak se ukazuje jazyková skutečnost na obou typech škol v detailu?

V r. 1776 zřídila vláda zmíněné německé gymnázium, jehož vedení přináleželo řádu dominikánů. Po zrušení dominikánského kláštera v Plzni (1786)

převzal správu řád premonstrátů z Teplé a takový byl stav až do r. 1918. Za zmínku stojí, že v rámci jednání o založení gymnázia žádalo město vládu o zřízení českého gymnázia. Josef II. to odmítl (také privilegia města Plzně potvrdil jen německy). Roku 1779 se musela obec dokonce smířit s vytlačením češtiny jako učebního předmětu z gymnázia. Od roku 1817 byly na škole vyučovány česká gramatika, rétorika a styl v souladu s dekretem č. 1821 studijní dvorské komise z r. 1816. Po revoluci 1848 byly s ohledem na poměr obyvatelstva ve městě a jeho okolí vedle dosavadních tříd na tehdy ještě jediném gymnáziu vedeny i české třídy, ve kterých byly některé předměty vyučovány v češtině.

Podobné důvody vedly reprezentanty města při zřizování Obecní reálné školy a pozdější přeměně německé hlavní školy v české gymnázium k rozhodnutí zavést jako vyučovací jazyk jak němčinu, tak i češtinu. V češtině byly kromě jazyka samotného vyučovány matematika, fyzika, chemie a mechanika; ostatní předměty pak německy a česky. Město Plzeň prosazovalo tedy od poloviny 19. stol. v obou školách bilingvní typ, aby tak zvýšilo jazykovou kompetenci a tím i porozumění obou etnik.

Výnos č. 8234 c. k. místodržitelství v Praze z r. 1866 požadoval ale ve smyslu zemského zákona č. 1/1866 ukončení utrakvistického vyučování a přechod k výuce pouze v jednom jazyce. Plzeňská městská reprezentace tedy na svém zasedání 23. října 1866 rozhodla o vyhlášení češtiny vyučovacím jazykem na Obecní reálné škole, aby tak vytvořila protiváhu ke gymnáziu s oficiálním vyučovacím jazykem německým. S ohledem na německé žáky byly ale v souladu s § 5 zmíněného zákona vedeny od první do třetí třídy paralelní německé třídy. Přesto se brzy zformoval odpor části obyvatelstva, která chtěla, aby byly oba jazyky vyučovací. Protest vyvrcholil česky napsanou a 20. listopadu předanou protestní nótou, kterou podepsalo asi 200 osob, jež ale zůstala bez účinku:

My podepsaní obyvatelé plzeňští, národnosti slovanské i německé, protestujeme proti usnesení, které zástupcové městští učinili na újmu rovnoprávnosti obou národností, na odpor duchu svorného spolužití obou kmenů, na újmu všech práv, kterých jsme všichni bez rozdílu svými příspěvky na školu nabyli, na úkor pravému pokroku naší doby, a vyzýváme sl. sbor zastupitelstva městského, aby vyšší realku tak upravilo, aby vyhovovala všem požadavkům obou národností. (Částek 1888: 12–13)

Aby se zabránilo velké nerovnováze v počtu žáků v českých a německých třídách, došlo k pokusu posílit německé třídy českými žáky. Jejich podíl ve třídě přitom kolísal mezi 10 % r. 1868/69 a 30 % od r. 1875/76. Paradoxně se

tedy mohlo stát, že čeští žáci byli na české škole vyučováni německy. Zajímavé přitom je, že podíl žáků židovského vyznání představoval v německých třídách až 45 %, zatímco čeští žáci byli téměř výlučně vyznání katolického.

Také na německém gymnáziu byla (v souladu s článkem 19, odstavcem 3 státního základního zákona z r. 1867 a se zemským zákonem č. 29/1868) němčina povinná pro všechny žáky. S ohledem na české žáky byly i zde v prvních dvou třídách vedeny paralelní třídy s výukou v češtině, avšak jen do té doby, než byla česká reálná škola ve školním roce 1871/72 přeměněna na sedmitřídní reálné gymnázium. Čtyři nižší třídy tohoto gymnázia měly zpočátku také paralelní třídy německé. Přesto se především po založení německé reálné školy r. 1873 stupňoval odchod německých žáků do nyní dvou německých středních škol. I přes narůstající posilování českými žáky byly německé třídy, co se počtu žáků týká, sotva poloviční oproti českým. V letech 1875/76 představoval poměr mezi českou a německou IV. třídou pouze 1:0,22. Na jednoho žáka v německé třídě tak připadalo 5 žáků v české třídě, přičemž sestávaly navíc německé třídy z jedné třetiny z českých žáků. Od školního roku 1875/76 byly menšinové třídy na této škole postupně zrušeny a místo nich zavedeny české gymnaziální třídy (V-VIII).

Tato přestavba byla ukončena ve školním roce 1877/78, škola se tak stala čistě českou. I po zrušení § 4 zemského zákona č. 1 z r. 1866 zůstala na škole němčina zachována jako povinný předmět až do školního roku 1885/6, až potom byla změněna na relativně obligátní. Na německém gymnáziu byla oproti tomu čeština pro české Němce již od r. 1869 pouze relativně obligátní předmět. Všechny pokusy městských úřadů napomoci živému bilingvismu na školách byly zmařeny. Pohled na procentuální rozdělení žáků podle mateřského jazyka na gymnáziích od r. 1850 to jasně znázorňuje:

Rodný jazyk jazyk žáků na gymnáziích v %

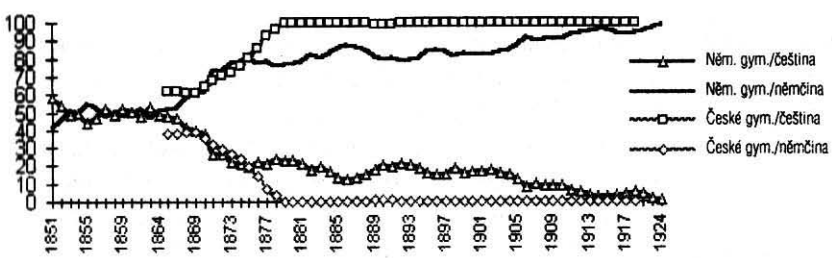

Nápadné přitom je, že české gymnázium po přeměně na školu s pouze českým vyučovacím jazykem bylo již za pouhých 10 let navštěvováno téměř výhradně dětmi s českým mateřským jazykem, přestože vedlo paralelní menšinové třídy déle než německé gymnázium. Německé gymnázium oproti tomu sice v letech 1865 až 1875 zaznamenalo také silný úbytek dětí s českým mateřským jazykem (z přibližně 50 % na asi 20 %), ale tento podíl potom s malými odchylkami zůstal až do roku 1895 konstantní. Teprve potom došlo k dalšímu pomalému poklesu počtu českých žáků. Roku 1905 jejich podíl poprvé klesl pod 10 % a do roku 1924 se dále snížil na nepatrných 1,235 %.

Náboženské vyznání žáků na gymnáziích v %

Jestliže tento vývoj srovnáme s čísly týkajícími se náboženského vyznání žáků, projeví se vzájemná souvislost mezi zvyšováním počtu žáků židovské víry na německém gymnáziu při jejich současném úbytku na českém gymnáziu a vzniku národnostních škol. Dokud tedy Češi a čeští Němci navštěvovali společně stejnou školu, byl podíl žáků židovského vyznání konstantně kolem 10 %. Teprve po rozdělení na gymnázium německé a české stoupl jejich podíl na německém gymnáziu na 30–40 %, zatímco silný židovský element na českém gymnáziu se zrušením německých tříd téměř zcela zmizel.

6. Shrnutí

Detailní studie o skutečné jazykové situaci na jiných školách v Plzni, provedené v rámci našeho výzkumu, jednoznačně ukazují, že právě prezentovaný příklad představuje pro plzeňské školství obecně charakteristický vývoj. V letech 1740–1848 je nápadná rychlá shoda, kterou byly místní školské úřady s to vytvořit mezi novou právní situací a jazykovou skutečností: lze z toho usuzovat na přísně organizovaný úřednický aparát, jenž dokázal bez okolků prosadit rozhodnutí vlády. Žádosti těch, kterých se změny týkaly, byly sice

vyslechnuty, ale ve skutečnosti se na ně nebral ohled.

Teprve od druhé poloviny 19. st. se množí signály, že jazykověpolitická opatření ústřední moci, která vlastně odporovala vůli většiny obyvatelstva a městských úřadů, byla prosazována jen pomalu. Městské úřady se dokonce pokusily tato opatření v některých školách obejít, neboť polarizovala etnika a ničila vývoj k živému bilingvismu, který v plzeňském školství od r. 1850 již značně pokročil.

Školy s českým vyučovacím jazykem byly brzy po r. 1870 navštěvovány téměř výlučně žáky s českým mateřským jazykem. Došlo to tak daleko, že čeští Němci se českým školám vyhýbali dokonce i tehdy, když byly jediné svého druhu a v okolí neexistovala žádná adekvátní škola německá. Německé školy naproti tomu sice v letech 1865 až 1875 zaznamenaly silný úbytek dětí s českým mateřským jazykem z přibližně 50 % na asi 20 %, ale tento stav zůstal až do konce 19. stol. relativně konstantní, neboť německé vzdělání otvíralo dobré a široké pracovní perspektivy jak v monarchii, tak i v sousedním Německu. To vedlo i v Plzni k často připomínanému klesajícímu ovládání jazyků Evropy od východu na západ: Slované a Maďaři uměli lépe německy než Němci jejich jazyky. Na konci století již bylo české školství natolik rozvinuto, že se atraktivita německého školství a vzdělání stále snižovala. Teprve tehdy došlo k dalšímu pomalému poklesu podílu českých žáků na německých školách (které byly stále více zatlačovány do role enklávy) až na méně než 2 % v roce 1924. Segregace byla dokončena.

Jestliže srovnáváme tento vývoj s čísly týkajícími se náboženského vyznání, je z jejich procentuálního rozdělení jasná souvislost mezi přibýváním dětí židovského vyznání na školách s německým vyučovacím jazykem a jejich současným úbytkem na školách českých. Dokud byly podporovány typy škol, které stejnou měrou zohledňovaly obě etnika a jazyky, byl podíl žáků židovského vyznání v porovnání s katolíky konstantně kolem 10 %. Teprve po rozdělení na školy s německým a s českým vyučovacím jazykem se jejich podíl v německých školách zvýšil na 30–50 %, zatímco židovský element se zrušením německých tříd na českých školách téměř zcela zmizel a rozšířil tak konflikt na jazykové úrovni ještě o náboženské komponenty. Německé etnikum vděčilo za svou sílu z nemalé části židovskému obyvatelstvu Plzně. Zde se ukazuje paralela k výzkumům pražského školství, kde židovská skupina obyvatelstva zůstala věrná německému vzdělávacímu systému i poté, co se začala při sčítání lidu již počešťovat.

Jazykové zákony, které vlastně měly domnělou nerovnováhu mezi češtinou a němčinou v mnoha oblastech odstranit a předem zabránit eventuálním konfliktům, tak v Plzni teprve vyvolaly a posílily konfliktní dynamiku v jazykové skutečnosti. Jazykověpolitická nařízení byla na jedné straně prospěšná pro zřízení četných škol s českým vyučovacím jazykem a pro rychlejší propracování češtiny, které se projevilo ve skutečné inflaci učebnic pro výuku češtiny v druhé polovině 19. stol. Na druhé straně tvořil tento vývoj právě ve spojení se striktním prosazováním tzv. zákazu nucení k jazyku základ pro segregaci na školách s výlučně českým, popř. německým jazykem, které se pak jako národnostní školy snadno staly hříčkou sílícího a také politicky se formujícího nacionalistického hnutí. Když se vláda začala tímto problémem zabývat, bylo pro vyrovnání etnik již pozdě. Většina viděla pouze to, co je zdánlivě dělilo, a zapomněla na to, co je spojovalo: společnou vlast.

7. Bibliografie

Aracil, L. *Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle.* Nancy, 1965.

Bernatzik, E. (ed.) *Das österreichische Nationalitätenrecht.* (= Sonder-Abdruck aus des Verfassers österreichischen Verfassungsgesetzen). Wien, 1917.

Burger, H. *Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867-1918.* (= Studien zur Geschichte des österreichischen Monarchie 26). Wien, 1995.

Sprachgerechtigkeit als Problem der Bürokratie. Der Fall Nürschan. In Slawinski, I., a Strelka, J. (ed.) *Viribus Unitis: Österreichs Wissenschaft und Kultur im Ausland. Impulse und Wechselwirkungen.* Bern aj., 1996, s. 77–89.

Bůžek, V. Zum tschechisch-deutschen Bilinguismus in den böhmischen und österreichischen Ländern in der frühen Neuzeit. *Österreichische Osthefte*, 1993, roč. 35, s. 577–592.

Částek, F. Chronik der Communal-Oberrealschule zu Pilsen. In *Erster Jahres-Bericht der Communal-Ober-Realschule in Pilsen. Am Schlusse des Schuljahres 1865*, s. 3–23.

Dějiny c. k. českého státního vyššího realného gymnasia v Plzni. In *Roční zpráva vyššího realného gymnasia v Plzni 1888*, s. 3–32.

Č-G. *Zpráva c. k. české střední školy a c. k. české státní školy realné v Plzni.* Plzeň, 1889–1891.

Výroční zpráva c. k. českého státního vyššího gymnasia v Plzni. Plzeň, 1892–1905.

Výroční zpráva c. k. českého vyššího gymnasia v Plzni. Plzeň, 1906–1913.

Výroční zpráva c. k. českého vyššího gymnasia s pobočkami reálně gymnasijními v Plzni. Plzeň, 1914–1916.

Výroční zpráva c. k. českého vyššího gymnasia s oddělením reálně gymnasijním v Plzni. Plzeň, 1917–1918.

Com-RS. *Jahresbericht der Communal-Ober-Realschule in Pilsen.* 1865. Pilsen, 1865

Druhá zpráva obecní vyšší realní školy v Plzni za školní léta 1865/66-1868/69. Plzeň, 1869.
Č-RG. *Roční zpráva vyššího realného gymnasia v Plzni.* Plzeň, 1870–1882.
Roční zpráva c. k. českého státního vyššího realného gymnasia v Plzni. Plzeň, 1883–1888.
D-G. *Jahresbericht des k. k. Gymnasiums zu Pilsen.* Pilsen, 1850–1868.
Programm des k. k. Gymnasiums zu Pilsen. Pilsen, 1870–1874.
Programm des k. k. Obergymnasiums zu Pilsen in Böhmen. Pilsen, 1874–1889.
Programm des k. k. deutschen Obergymnasiums zu Pilsen in Böhmen. Pilsen, 1890–1892.
Jahresbericht des k. k. deutschen Staatsgymnasiums zu Pilsen (in Böhmen). Pilsen, 1893–1924.
Dlabač, B. J. *Krátké vypsaní českého království pro pouze českou školní mládež.* Praha, 1818.
Drabek, A. M. Die Frage der Unterrichtssprache im Königreich Böhmen im Zeitalter der Aufklärung. *Österreichische Osthefte*, 1996, roč. 38, s. 329–355.
Ferguson, C. A. Diglossia. *Word*, 1959, roč. 15, s. 325–340.
Ficker, A. *Bericht über österreichisches Unterrichtswesen. Aus Anlass der Weltausstellung 1873. I: Geschichte, Organisation und Statistik des österreichichen Unterrichtswesens.* Wien, 1873.
Fischel, A. (ed.) *Das österreichische Sprachenrecht.* 2. vyd. Brünn, 1910.
Frommelt, K. *Die Sprachenfrage im österreichischen Unterrichtswesen 1848–1859.* (= Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 1). Graz; Köln, 1963.
Goebl, H. Die altösterreichische Sprachenvielfalt und -politik als Modellfall von heute und morgen. In *Lingua e politica: la politica linguistica* [...] *e la sua attualità.* Vienna, 1997, s. 103–121.
Havránek, J. Das Prager Bildungswesen im Zeitalter nationaler und ethnischer Konflikte 1875 bis 1925. In Melinz, G., a Zimmermann, S. (ed.) *Wien – Prag – Budapest: Blütezeit der Habsburgermetropolen; Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte (1867–1918).* Wien, 1996, s. 185–200.
Hegner, T. *Biostatické poměry v Plzni v roce 1905–1907.* (= Zvláštní otisk z Časopisu lékařův českých). Pilsen, 1908.
Jelínek, J. *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774–1918.* (= Zprávy výzkumného ústavu pedagogického 11). 2. vyd. Praha, 1972.
[Kausch, J. J.] *Ausführliche Nachrichten über Böhmen: vom Verfasser der Nachrichten über Polen.* Grätz, 1794.
Klika, J. *Škola obecná v nejdůležitějších zákonech a nařízeních. Sbírka nejdůležitějších zákonů říšských a zemských, ustanovení ministerských a vynesení c. k. zemské rady školní u věcech obecného školství, vydaných do m. června r. 1883, již ku prospěchu kandidátův učitelských a učitelů vůbec.* (= Bibliotéka paed. 102). 2. vyd. Praha, 1884.
Škola obecná. Obraz rozvoje našeho školství obecného v roce 1883 jak se jeví v ustanoveních zákonitých ve školské statistice a literatuře i ve spolkovém životě učitelstva československého. (= Bibliotéka paed. 110). Praha, 1885.
Kopetzký, M. [recte A. W.] *Uiber die günstigen Verhältnisse der k. Kreisstadt Pilsen im*

Königreiche Böhmen. Vermehrte Auflage. Prag, 1834.

Kopta, F. Padesát let středního školství v Čechách. Statistický příspěvek k dějinám středního školství v Čechách za panování jeho veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. In *Dvacátá čtvrtá výroční zpráva c. k. real. a vyš. gymnasia státního ve král. věnném městě Novém Bydžově za školní rok 1897–98.* Plzeň, 1898, s. 1–10.

Newerkla, S. M. *Tschechischlehrbücher auf dem Gebiet des heutigen Österreich seit der Thronbesteigung Maria Theresias (1740) bis zum Ende der Vormärzzeit (1848).* Wien, 1996.

Císař František Josef I.

Diglossie im Schulwesen in Böhmen nach 1848. *Acta Universitatis Purkynianae 35. Slavogermanica VIII.* Ústí nad Labem/Aussig an der Elbe, 1998, s. 167–199.

Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918. (= Dissertationen der Universität Wien 61). Wien, 1999.

Počátky institucionalizované výuky češtiny v rakouské monarchii v druhé polovině 18. století. In Petrbok, V., Lunga, R., a Tydlitát, J. (ed.). *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století: sborník příspěvků ze sympozia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou.* Boskovice, 1999, s. 122–149.

2. ‚Bausteine und Lehrstücke' zur Geschichte der Universitäten und Hochschulen. 3. 1. Aufklärungsbestrebungen und Staatsinteressen (1740–1848). 3. 2. Das Ringen um den Verfassungsstaat und um die Freiheit der Bildung im monarchistischen Vielvölkerstaat (1848–1918). In Oswald, F. *Theorie der Schule: Einführung in die Bildungssoziologie. Skriptum zur Lehrveranstaltung.* Wien, 2000, s. 26–62.

Šafránek, J. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém od roku 1764–1895: příspěvek k dějinám českého vyučování. Připojeny dvě mapy.* Praha, 1897.

Za českou osvětu: obrázky z dějin českého školství středního. Praha, 1898.

Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862–1848. (= Novočeská bibliotéka 33/1. [recte 41/1.] = Spisy musejní 175). Praha, 1913.

Školy české. [...] *II. svazek r. 1848–1913.* (= Novočeská bibl. 33/2. [recte 41/2.] = Spisy musejní 183). Praha, 1918.

Slapnicka, H. Die Sprache des österreichischen Reichsgesetzblattes. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1974, roč. 23, s. 440–454.

Stourzh, G. *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918.* Wien, 1985.

Strakosch-Grassmann, G. *Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens.* Wien, 1905.

Woerl, L. (ed.). *Illustrierter Führer durch Pilsen und Umgebung nebst Ausflügen in den nördlichen Böhmerwald (Eisenstein und Umgebung).* (= Woerl's Reisehandbücher 59). 4. vyd. Leipzig, 1911.

Stefan Michael Newerkla

Z KRUHU PŘÁTEL ČESKÉHO JAZYKA

V. Šmilauer a J. Haller v protivenstvích doby

(přednáška proslovená v Kruhu přátel českého jazyka dne 13. 12. 1995)

Zařazujeme do tohoto čísla i příspěvek nevídeňský, přednášku prof. Ivana Lutterera věnovanou dvěma postavám dějin české jazykovědy, které stály v jejím bouřlivém vývoji dosti samostatně a nezačleňovaly se příliš do převládajících „škol" nebo názorových skupin: V. Šmilauerovi a J. Hallerovi. Jejich vědecké a pedagogické dílo si zaslouží ocenění—to činí i tato přednáška, přednesená v měsíci, kdy se připomínalo sto let od narození V. Šmilauera.

Život není procházka Stromovkou, je to i prodírání se trním a hložím. To platí v dobách poklidných, ale tím spíše v časech nepohody, kdy se člověku vedle protivenství osobních dostává i protivenství kolektivních. Ačkoli se životy Vladimíra Šmilauera a Jiřího Hallera v lecčems prolínají už od roku 1938, v podstatných věcech jsou přece jen odlišné. Věnujeme se proto osudům obou těchto mužů zvlášť, a to v pořadí podle data jejich narození (Šmilauer 5. 12. 1895, Haller 1. 1. 1896).

V. ŠMILAUER (1895–1983)

O tom, co v životopisu Šmilauerově bylo radostné, kdy mu byly i hvězdy nakloněny, se již psalo dost. O stránkách méně radostných se ale ví dosud jen málo. Prof. Šmilauer nebyl totiž člověk, který by o svých strastech vykládal na náměstích: nepatřil mezi bolestíny a křivdy dovedl snášet bez rekriminací. Pokud to šlo, neváhal se jim bránit; jestliže však jeho obrana neměla naději na úspěch, dovedl mužně přijmout úder, ba i ránu pod pás. Statečně se choval za první světové války jako voják, byl znám svou neohrožeností i za druhé války, kdy zvláště na půdě Kruhu přátel českého jazyka vykonal mnoho pro český jazyk a pro udržení víry v konečné vítězství naší národní věci.

Únor 1948 a léta padesátá

První velké protivenství, kterému byl V. Šmilauer vystaven, nebyl jeho odchod ze Slovenska, jak se někteří mylně domnívají: přesídlil do Prahy

dobrovolně už koncem jara 1938, tedy rok před masovým exodem Čechů ze Slovenského štátu, když byl na Karlově universitě jmenován mimořádným profesorem filosofické fakulty. Protivenství přišlo až s německou okupací a následným uzavřením českých vysokých škol. Šmilauera úředně převedli do Slovanského ústavu, který byl tehdy ještě institucí neakademickou. Po válce se ihned vrátil na svou fakultu a pokračoval v přerušené pedagogické činnosti s nasazením všech sil těla i ducha. Počty studentů v prvním poválečném roce se několikanásobně zvýšily a vzrostly i nároky na metodiku jejich vzdělávání. Přednášelo se ve velkých posluchárnách, které zvládnout jen hlasově dalo obrovskou námahu. Prof. Šmilauer se nadšeně vrhl do této gigantické práce.

Nebýt toho, že se nám při oslavě sedmdesátin V. Šmilauera podařilo přimět jubilanta k vyprávění o zkušenostech se studenty a žáky, nedozvěděli bychom se asi, že po únorovém puči roku 1948, když komunistické akční výbory zahájily na fakultách tzv. očistu vysokých škol od „věčných studentů" (což byl krycí název pro politicky nepohodlné kolegy) a od „buržoasních profesorů" (což bylo označení svobodomyslných pedagogů), byl k propuštění z fakulty navržen mezi jinými i Vl. Šmilauer. Jenom díky vehementnímu zastání z řad jeho studentů podařilo se vyhazovu nakonec zabránit, a tak profesor Šmilauer naštěstí zůstal uchován i několika dalším generacím studentů-češtinářů.

Před poúnorovou zvůlí a násilím ukryli se mnozí z učitelů do ulity svého soukromí nebo se hbitě přizpůsobili novým poměrům a vyli s vlky. Ne tak Šmilauer. Je příznačné, že čím větší přízni a oblibě se těšil u svých posluchačů, spolupracovníků a široké veřejnosti, tím nevlídněji se k němu chovali představitelé tzv. marxistické jazykovědy. Přesto však i v nepřízni poměrů dovedl být prof. Šmilauer vždy svůj: uhájil si duchovní nezávislost, a tak získal respekt u mnohých, dokonce i u těch, kdo mu byli zprvu málo nakloněni, jako např. někteří členové Pražského lingvistického kroužku, kterým zřejmě vadilo, že Šmilauer do Kroužku nepatří a nikdy nepatřil. Jak kdysi výstižně napsal Jiří Marvan: „Šmilauer vyznával jiný druh jazykovědy – či do jisté míry dokonce tradiční filologie – byl školou sám o sobě. Sláva této šmilauerovské školy měla jiný rozměr než byla světová sláva PLK: byla spíš vertikální, kořenně česká." Dodejme, že se přitom obě tyto školy nakonec v mnohém doplňovaly: vždyť Šmilauer stál u zrodu moderní české onomastiky strukturně orientované.

Kruh přátel českého jazyka

Léta padesátá byla léty brutálně likvidátorskými. Co všechno muselo z našeho života zmizet, kdo všechno musel být z paměti národa vygumován! Od

pamětníků vím, že Šmilauerovou zásluhou se podařilo uchránit před násilnou likvidací agilní Kruh přátel českého jazyka, když byl po únoru 1948 z vedení odstraněn jeho zakladatel a nejhorlivější činovník dr. Jiří Haller, jemuž dávná zášť jednoho z poúnorových mocipánů nadto podtrhla i židli odpovědného redaktora Naší řeči. Když pak byly všechny spolky z moci úřední rozpuštěny, měl se KPČJ na příkaz ministerstva přičlenit k Státnímu ústavu jazykovědnému, který byl právě zřizován jako instituce pověřená praktickou péčí o jazykovou kulturu češtiny. Naneštěstí dříve, než se mohlo toto organizační opatření uskutečnit, byl Státní ústav jazykovědný znenadání zrušen. Bezprizornému Kruhu, který měl tehdy několik tisíc členů, obětavě pomohl najít asyl prof. Šmilauer, když se mu podařilo přemluvit k souhlasu vedení Jazykové školy. Ta ale brzy dala za dramatických okolností Kruhu výhost. Došlo k tomu po aféře s pozvánkou pro bývalého ministra zahraničního obchodu Huberta Ripku, kterou mu jednatelka KPČJ administrativním nedopatřením poslala na adresu úřadu, ačkoli pan ministr byl v té době již v exilu. To, že celý případ skončil pro Kruh bez následků (hrozilo mu rozpuštění), bylo opět výsledkem statečného postoje a bezelstné diplomacie V. Šmilauera, který využil všechnu svou učitelskou výmluvnost, aby pobouřené ministerské úředníky přesvědčil, že nešlo o politickou provokaci, ale jen politováníhodné přehlédnutí. Ovšem od té doby nesl Kruh na čele Kainovo znamení a stíhal jej osud Žida Ahasvera: s velkými obtížemi si musel několikrát hledat nové útočiště, nejdřív u Klubu školství ROH, pak u Obvodního kulturního domu v Praze 1, až nakonec skončil ve vlídné náruči Klubu Melantrich, kde je dosud.

Publikační činnost

Na fakultě pak Šmilauer musel narážet nejen na rozmrzelou tvář svých nových nadřízených, ale bohužel i na nemalé potíže publikační. Nebýt toho, že jeho proslulá *Novočeská skladba* poprvé vyšla ještě včas roku 1947 v knižnici KPČJ, byl by ji nepochybně postihl osud dalšího dílu Šmilauerem připravené *Novočeské mluvnice*, totiž *Novočeského tvoření slov*, jež mohlo vyjít s více než dvacetiletým zpožděním až roku 1971. Podobně Šmilauerem iniciovaný frekvenční slovník češtiny, připravovaný už za války, směl se dostat do rukou čtenářů teprve po zákroku nové, poněkud liberálnější vrchnosti, žel až deset roků po svém dokončení (Jelínek, J., Bečka, J. V., a Těšitelová, M. *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů*. Praha, 1961).

V padesátých letech se zdálo, že publikovat knihy z českého mluvnictví nebude už prof. Šmilauerovi souzeno, nanejvýš snad jen rotaprintovou formou jako interní skripta (takto byla např. vydána jeho oblíbená *Učebnice větného*

rozboru aj.). Doba tehdy nepřála korektní soutěži, zvlášť nebyl-li konkurent držitelem stranické legitimace a nezdravil-li u vrbiček. Tím snáze pochopíme, proč V. Šmilauer náhle obrátil svůj badatelský zájem k onomastice, disciplině, která byla jeho vpravdě velkou láskou již od mladých let (r. 1933 se habilitoval spisem *Vodopis starého Slovenska*). Na poli vlastních jmen místních a osobních pracovala do té doby jen hrstka badatelů, ale hlavně byli to všechno lidé čestní, nezáludní a vstřícní. Plodem Šmilauerova obrovského tvůrčího nasazení byl pak sled základních onomastických prací mimořádného dosahu teoretického i praktického: Dodatky k slovníku A. Profouse *Místní jména v Čechách* (1960), *Osídlení Čech ve světle místních jmen* (1960), *Úvod do toponomastiky* (1963) a *Atlas místních jmen v Čechách* (1969). Vladimír Šmilauer se tak stal zakladatelem moderně pojaté české onomastiky a vychoval v tomto oboru řadu známých vědeckých pracovníků. Založil a až do své smrti redigoval *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, který se osvědčil jako platforma onomastiků nejen českých a slovenských, ale vůbec slovanských. Na jeho stránkách vyšlo jen ze Šmilauerova pera nesčetné množství příspěvků, mezi nimi i známá programová stať o sbírání a třídění jmen pomístních, jež nadlouho sloužila jako vodítko stovkám dobrovolných spolupracovníků, kteří se v terénu podíleli na celostátním soupisu pomístních jmen.

Ačkoli Šmilauer pracoval dlouhá léta v akademických komisích, vztah vedoucích činitelů ČSAV k němu byl ambivalentní. Od roku 1939 byl mimořádným členem České akademie věd a umění, nicméně do nové Akademie zvolen nikdy nebyl. Vlastně ani nemohl být, jak výstižně postřehl už Václav Černý v třetím dílu svých *Pamětí*: Šmilauerovo akademictví by totiž nutně bylo vším jiným než „posvícenskou výslužkou za stranickou oddanost nebo rozpačité přeběhlictví" a zajisté ani „přízní za starodávné souputnictví či odměnou hbité přivinulosti", jež jediné mohly legitimovat k přijetí do tohoto „nejposlušnějšího akademického pléna dějin a vesmíru" (s. 422n.). Přitom však Šmilauer předsedal Místopisné komisi ČSAV, vůbec jedné z nejdělnějších (a také nejstarší ze všech), a československou vědu aktivně reprezentoval v Mezinárodním komitétu onomastických věd. Na práci jim byl tedy dobrý. Vzpomínám, že my blízcí spolupracovníci prof. Šmilauera jsme ho navrhovali za člena Akademie při každých řádných volbách, avšak naše návrhy nikdy neprošly sítem ani prvního kádrovacího kola. Hanbili jsme se kvůli tomu před cizinou i před sebou. Dnes si však myslím, že nebylo proč. Vždyť přece v takové společnosti by se pan profesor určitě nebyl mohl cítit dobře.

Osobnost

Jako každá výjimečná individualita, která vysoko přečnívá průměr vědce i člověka, měl V. Šmilauer nejen své oddané ctitele a věrné následovníky, ale také kritiky a zavilé odpůrce. Zápasům s nimi se nevyhýbal a podstupoval je sine ira et studio. Vždy rytířsky velkodušný potíral jen chybné názory, nikdy však jejich nositele. Ctil zásadu, že vědec nesmí pracovat pro laciný potlesk laiků, ale musí jít za pravdou bez zřetele na zlobu fanatiků. Právě od nich zakusil v životě lecjakou nepříjemnost. Jejich monománie měla v Šmilauerovi rázného oponenta, který se nebál vystoupit proti každé primitivní tendenčnosti nacionální nebo ideologické. Jednou byl za to dokonce v tisku nařčen z nadržování sudetským Němcům.

Přestože V. Šmilauer musel za svůj dlouhý život čelit nespočtu protivenství, byl to člověk veskrze radostný a optimistický, plný víry v nezkaženou podstatu mládí a plný naděje, že boží mlýny melou spravedlivě, i když si někdy dávají na čas.

J. HALLER (1896–1971)

Naše řeč a její odpůrci

Protivenství, jimž byl ve svém životě vystaven Jiří Haller, měla podstatně delší trvání, než tomu bylo u V. Šmilauera, a rovněž jejich příčiny byly zčásti jiné. V ohni nevybíravé kritiky se Haller ocitl brzy poté, co se roku 1930 ujal po zemřelém Václavu Ertlovi funkce odpovědného redaktora *Naší řeči* (NŘ). Ač teprve pětatřicetiletý a bez redaktorských zkušeností, měl pro tuto činnost podle mínění svých redakčních kolegů nejlepší předpoklady. Ještě jako středoškolský profesor na českém gymnasiu v Ústí nad Labem otiskl totiž ve školní ročence 1929–1931 stať Problém jazykové správnosti, ve které rozebral redakční praxi NŘ za vedení Josefa Zubatého a Václava Ertla a načrtl principy tehdejší jazykové kritiky. Odmítl přitom staromilské brusičství někdejšího redaktora NŘ Františka Bílého a ztotožnil se s reformními názory Zubatého, svého velkého vzoru, a zčásti též svého předchůdce Ertla. Ten již v 8. ročníku NŘ z roku 1924 v odpovědi na stížnost Arnošta Procházky, že NŘ si pěstuje něco z neomylnosti odpůrců Rukopisů, napsal: „Nepěstujeme kritiku pro kritiku ani proto, že by nám na tom záleželo, píše-li zrovna pan A. P. nebo pan X. Y. dobře česky čili nic. Nám jde o čtenáře Naší řeči a jejich jazykovou výchovu; o to, ukázati jim, že podstata jazyka není v koncovkách, nýbrž v zákonech tvůrčích, v jeho vnitřní struktuře a v jeho slovníku. [...] Bude-li se

za sto let říkat ‚umějí' nebo ‚umí', budou-li se všechna podstatná jména skloňovat podle jednoho vzoru a všechna slovesa časovat podle jedné konjugace, tím konec konců jazyk zkázu nevezme. Ale v tom je nebezpečí jazyka, potrvá-li dnešní zvůle v hospodaření s těmi prostředky, které jsou vlastní náplní jazyka" (č. 6, s. 184n.).

Když se stal J. Haller odpovědným redaktorem NŘ, přijal své nástupnictví po Zubatém a Ertlovi jako úkol téměř osudové závažnosti; nelze se divit, že se někdy snažil být papežštější než papež. Když viděl, že výrazy vytýkané jeho předchůdci jako nesprávné se přesto hromadně objevují u nejlepších českých spisovatelů, a že je tedy rozpor mezi teorií o dobrém autoru a praxí NŘ, nepřipustil možnost, že s kritikou to leckdy přeháněla NŘ, ale prohlásil Ertlovu teorii za nedostačující a vytáhl do boje proti usu spisovnému. Měl jistě poctivou snahu přispět k zdokonalení našeho spisovného vyjadřování, ale činil tak s malou ohleduplností ke kritizovaným autorům, což většina z nich pociťovala jako hnidopišské mentorování. V této situaci zaujali Hallerovi redakční kolegové pozici mrtvého brouka a svého odpovědného redaktora nijak nepodepřeli, ale ani neusměrnili. A tak Haller a s ním celá NŘ upadli u některých našich literátů v nemilost. Jejich nespokojenost našla odborný výraz ve sborníku přednášek *Spisovná čeština a jazyková kultura*, vydaném tiskem roku 1932 představiteli Pražského lingvistického kroužku V. Mathesiem, B. Havránkem, R. Jakobsonem, J. Mukařovským a M. Weingartem, kteří se ve sporu postavili na stranu spisovatelů.

Z vášnivé polemiky, kterou bohužel většina z nás zná jednostranně spíše jen ze sborníku strukturalistů než i z odpovědí Hallerových, vyšel Haller jako poražený a navíc zneuctěný. Nebylo by ovšem spravedlivé neocenit Hallerovu aversi k jakémukoli oportunismu a jeho neúhybnou zásadovost, s níž vzdoroval soustředěnému útoku pěti lingvistických celebrit (z nich čtyři byli universitní profesoři). Z toho, jak masivní a předem promyšlený to byl útok, je vidět, že jeho ostří bylo namířeno ani ne tak proti novopečenému redaktorovi Hallerovi, jako spíše proti starším a zasloužilým jeho spolupracovníkům, a to jak žijícím (Smetánka, Hujer), tak již zemřelým (Zubatý, Ertl). Redaktor Haller měl kritikům posloužit jako lehce dostupný obětní beránek. Ačkoli nelze popřít, že si NŘ v oněch letech kritiku leckdy zasloužila, není možné souhlasit s její skandalizující formou. Mám na mysli nespravedlivou difamaci nejen odborných, ale i lidských kvalit Hallerových. V tomto směru se nejvíce činil Roman Jakobson, ostatní spoluautoři byli zdrženlivější. Kolega prof. Milan Jelínek řekl, že Jakobson vnesl do kritiky Hallerova brusičství evropský rozhled. Ano, ale

vnesl do ní také asijskou záludnost a bolševickou sveřepost. Tyto vlastnosti si Jakobson s sebou přinesl z Ruska, když byl roku 1921 jmenován diplomatickým představitelem sovětské mise v Praze (poznamenejme, že ve stejném roce mu v Moskvě vyšla studie Vliv revoluce na ruský jazyk). Nic na této skutečnosti nemění, že později u nás získal státní občanství ČSR a že až do své smrti v USA roku 1982 měl s komunismem málo společného.

Hallerova další činnost a jeho přínos bohemistice

Kampaň PLK poškodila Hallera společensky a zdravotně, ale nezbavila ho odvahy a chuti do další práce na kultivaci češtiny (ocenit zasluhuje zvláště Hallerova vynikající studie Spisovný jazyk český ve sborníku *Slovanské spisovné jazyky v době přítomné* z roku 1937). V redakci NŘ pracovat nepřestal: polevil sice v břitkosti svých posudků jazyka literárních děl, ale v podstatě zůstal i po několik dalších let věrný principu, který ho stál tolik příkoří. Zřetelný obrat k tolerantnějšímu chápání jazykové správnosti můžeme u Hallera pozorovat až v letech těsně před válkou. Přisuzuji to vlivu sugestivní osobnosti Vladimíra Šmilauera, který se po jmenování mimořádným profesorem na FF UK v Praze přistěhoval z Bratislavy a stal se svědkem zakládání Kruhu přátel českého jazyka skupinou nadšenců sdružených kolem J. Hallera. Prof. Šmilauer byl tehdy svým kolegou M. Weingartem požádán, aby jako člen výboru KPČJ a zároveň člen akademické Společnosti pro slovanský jazykozpyt, pod jejíž egidou měl Kruh působit, dohlížel na jeho odbornou úroveň: Weingart se totiž obával, že by v kruhu mohly převládnout tendence primitivně brusičské, popř. i fundamentalismus tzv. staroslovanů, což byli obhájci pravosti Rukopisů. Šmilauer si od první chvíle Hallera získal svou konciliantností a lidským porozuměním, přitom i racionálním přístupem k otázkám purismu a jazykové kultury vůbec. Oba se na půdě Kruhu sblížili a od roku 1939, kdy se Šmilauer stal i členem redakce NŘ, byli až do konce Hallerova života nerozlučnými přáteli a spolupracovníky. Oněch 32 let nejužších pracovních styků při řízení přednáškové činnosti Kruhu mělo blahodárný vliv na oba: Jiřího Hallera proměnilo v smířlivějšího kritika s větším smyslem pro jazykovou realitu, Vladimíra Šmilauera zas přiblížilo většímu zájmu o popularizaci jazykovědy. A tak nakonec zásluhou obou přátel se Kruh nikdy nestal rejdištěm jazykového extremismu jakéhokoli ražení. Naopak: za války Kruh do jisté míry suploval fakultní výuku studentů bohemistiky, když byly roku 1939 české vysoké školy nacisty uzavřeny. Období německé okupace znamenalo pro Hallera i Šmilauera ztrátu zaměstnání na filosofické fakultě (Haller tam působil jako lektor češtiny se zřetelem k jazykové správnosti). První z nich byl převeden do

Kanceláře Slovníka jazyka českého, druhý do Slovanského ústavu, jak už jsem zmínil. Ve válečných letech se oba přátelé významně angažovali v Kruhu přátel českého jazyka jako stálí přednášející: nebáli se rizika veřejně promlouvat o naši mateřštině, třebaže se nad takovou aktivitou stále vznášela hrozba koncentračního tábora. V době národního ohrožení byly přednáškové večery Kruhu pokaždé oázou jistoty a víry v lepší budoucnost. O to, že ani jeden z přednašečů Kruhu nebyl nikdy okupačními úřady persekvován nebo šikanován, se prý přičinil německý bohemista Eugen Rippl, profesor pražské německé university (* 18. 9. 1888 v Náměšti [M.], † asi 10. 5. 1945 v Praze za záhadných okolností).

Osvobození naší vlasti přivedlo Kruh k novému rozkvětu. Obnovily se přednáškové cykly, ve kterých se systematicky probíraly základní partie české mluvnice, skladby, slohu a slovníku. Z nich pak vzešly *Druhé hovory o českém jazyce*, vydané nakladatelstvím ing. Mikuty. Ještě před válkou vyšla Hallerovi *Slohová čítanka I–II*, na samém začátku války pak *Rukověť mateřského jazyka*, všechno příručky na vysoké úrovni odborné i metodické. Těsně po válce stačil Haller ve spolupráci s Jaroslavem Jelínkem vydat čtyřdílnou středoškolskou učebnici *Jazyk mateřský*, která sloužila i studentům Šmilauerova proseminář jako vhodný úvod do nauky o českém jazyce. Po únoru roku 1948 byl Haller nadlouho umlčen. Musel odejít z redakce NŘ, která se od 1. čísla ročníku 1949 zbavila i tradičního podtitulu „Listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého" a jež s novým šéfredaktorem promptně zideologizovala i svůj obsah. V. Šmilauer v redakční radě zůstal jen díky tomu, že ho fakulta jakoby zázrakem v prověrkách přijala na milost. Haller ovšem musel opustit i místo lektora češtiny pro posluchače nebohemisty. Po předčasném pensionování se stáhl do ústraní, zlomit se však nedal ani tentokrát. Doma pilně pracoval na svých přednáškách pro Kruh, psal koutky správné češtiny do novin a časopisů a později se cele věnoval obrovské práci na *Českém slovníku věcném a synonymickém* (I.-II. díl, III. díl zpracoval V. Šmilauer). Odium prostřednosti, jež se kolem Hallerovy osoby záměrně vytvořilo v průběhu protibrusičské kampaně let třicátých, poškodilo ještě po dlouhých 40 letech i renomé jeho slovníku, jaký u nás nemá obdobu. Je nejvyšší čas vrátit dehonestovanému lingvistovi alespoň posmrtně jeho vědeckou čest. Je na čase uznat veřejně, že Hallerovo jméno by se v historii české jazykovědy mělo uvádět ne jenom v souvislosti s protibrusičskou kampaní let třicátých, jak to dosud činí všechny naše příručky dějin jazyka a jazykové kultury. V tomto smyslu hovořil 15. 11. 1995 i Milan Jelínek v přednášce, v jejíž podtitul položil nikoli jen řečnickou otázku: Zasluhoval J. Haller tak ostrou kritiku? - Zásluhu o spravedlivější hodnocení

Hallerova působení v NŘ mají i dva starší články: Alexandra Sticha (NŘ 1970, s. 299–302) a Miloslava Sedláčka (NŘ 1986, s. 99–105).

Ivan Lutterer

„V polemickém zapálení"

K přednášce prof. Ivana Lutterera o vůdčích postavách Kruhu přátel českého jazyka V. Šmilauerovi a J. Hallerovi připojujeme malou ukázku z polemik mezi českými jazykovědci z let 1932–1933. Nakladatelství Melantrich v Praze vydalo tehdy blok přednášek členů Pražského lingvistického kroužku (PLK) v knize o 274 stranách, nadepsané *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Název tohoto sborníku i některá jména jeho autorů (V. Mathesius, B. Havránek, R. Jakobson, J. Mukařovský a M. Weingart) jsme slyšeli v připomenuté Luttererově přednášce. Možná však byli někteří čtenáři zaskočeni, že jim známý spor „strukturalistů" či „funkčních lingvistů" s „puristy" tu byl představen v trochu jiném světle, právě z hlediska J. Hallera, který podle zjednodušujících výkladů skončil na smetišti dějin lingvistiky. Protože sborník PLK měl v ruce každý, kdo prošel studiem bohemistiky, uveřejňujeme tu text druhé strany, výňatky z Hallerovy odpovědi. J. Haller, jenž byl ve sborníku PLK opakovaně jmenován jako ten, s kým členové kroužku zásadně nesouhlasí, uveřejnil v 17. ročníku *Naší řeči* v roce 1933 seriál odpovědí na každý článek kroužkového sborníku jednotlivě, ba téměř jednotlivě na každý argument a příklad tam uváděný (s. 11–20, 50–55, 77–87, 105–112, 138–147, o slově ‚případný' pak hned 145–153). Čtenář znalý polemik o spisovný jazyk český v novější době si nad texty z let 1932–1933 uvědomí, jak jsou problémy, které se tam řeší – mutatis mutandis – trvalé. Pravopis přejatých slov jsme v ukázkách neupravovali, za zkratkami „PLK", „NŘ" a „LN" nepíšeme tečku a poznámky tištěné pod čarou jsme vtělili do závorek v textu.

„Velmi zřetelně se projevují v této publikaci tři stránky: teoretická, polemická a agitační. Jen první z nich je positivní; podává teoretický výklad o funkčním pojímání jazyka a o metodách, kterými by se měla říditi práce o spisovném jazyce. Teorie PLK v té podobě, v jaké se tu podává, je takřka úplnou negací dosavadních metod puristických a hotovou revolucí proti stavu dřívějšímu, a proto si klestí po prostém a rázném způsobu všech revolucí cestu nemi-

losrdným odklízením toho, co bylo dříve a co by se jí snad mohlo stavěti napříč. To je druhá stránka této knížky, kritická a polemická. Tu směřuje útok arci proti Naší řeči, hlavně proti posledním dvěma ročníkům, a proti úředním Pravidlům českého pravopisu. V polemickém zapálení se však autoři dávají často strhnouti k projevům agitačním, a to je stránka třetí, stránka ze všech nejslabší. V ní autoři nejvíce přestřelují, takže i nestranný kritik, který se jinak staví za these PLK téměř bez výhrady, ji odsoudil (‚Jakobson v snaze po vnějším efektu příliš zdůrazňuje polemický ráz svého článku.' – ‚Také Havránek nezná míry v polemice a unavuje jí čtenáře...' atd. F. Soldan v Rozhledech po lit. a umění I, 1932, 125 nn.). [...] To všechno, pak nevšední reklama a neobyčejné sebevědomí, s kterým tu PLK vystupuje, a konečně i okolnost, že tato kniha o zásadních otázkách jazykové péče vyšla v populární sbírce, obracející se i ke čtenářům odborně nezasvěceným, vede nás k tomu, abychom odpověděli obšírně a důkladně." (s. 11–12)

„Výklad prof. Mathesia působí sympaticky svým klidem a vážností, avšak nepřesvědčuje úplně a zanechává ve čtenáři mnoho pochybností, a to právě ve věcech zásadních. To platí především o jenom z hlavních problémů, o poměru t. zv. jazykové vytříbenosti a jazykové správnosti. Profesor Mathesius soudí, že jazyková vytříbenost je pojem širší než jazyková správnost, a že tedy lze problém jazykové správnosti řešiti jen se stanoviska nadřaděného pojmu jazykové vytříbenosti. Toto pojetí vyplývá z jeho názoru na jazyk vůbec. Hodnotu jazyka, jak jsme už nahoře citovali, lze podle prof. Mathesia ‚měřit jen tím, jak (jazyk) svému účelu vyhovuje'; je to ‚nástroj a jeho hodnota je jako u každého nástroje úměrná míře, v níž se osvědčuje při plnění svého úkolu'. Ale tento názor na jazyk není přijímán obecně, neboť je zřejmě jednostranný a poměr člověka k mateřskému jazyku je jím charakterisován neúplně. Schází v něm to, co vyjádřil K. Čapek v své chvále řeči české (roku 1923 v LN, nyní v knize Marsyas čili na okraj literatury, 1931, str. 256 n.), že jazyk je ‚jediný authentický projev duše národa', ba ‚sama duše a kultura národa'. Také to je funkce jazyka, a to funkce primární, a také jí musí jazyk vyhovovat. Proto je náš poměr k jazyku mnohem složitější, mnohem niternější a mravně závažnější než na př. poměr dělníka k nástroji jeho práce, a proto také Mathesiovo úzké vymezení hodnoty jazyka neuspokojuje. Mateřský jazyk je hodnota příliš složitá a příliš těžko zvažitelná, aby na ni postačilo prosté závaží funkční.

Ale v Mathesiových výkladech o poměru jazykové vytříbenosti a jazykové správnosti je opominuta ještě jedna důležitá věc. Když už se mluví o jazyce jako nástroji, nemělo by se zapomínat, že nevyhnutelnou podmínkou díla je

pracovník, který nástroje užívá. Není přece jedno, pracuje-li nástrojem člověk dokonale poučený a obratný, či neznalec a nemotora. I dokonalý nástroj se může dokonale uplatnit jen v rukou dokonalého pracovníka. Lze tedy vůbec mluviti o vytříbenosti nástroje tak bez výhrad, jak to činí profesor Mathesius ve svých výkladech o jazyce? Vytříbenost je vlastnost, kterou si uvědomujeme teprve na hotovém díle, a je to tedy vlastnost individuální, rostoucí především z úsilí a dovednosti pracovníka, a až na druhém místě z dokonalosti nástroje." (s. 14–15)

„Nejde nám o to, abychom hájili Pravidel čes. pravopisu, ale užíváme i této příležitosti, abychom ukázali, jak nepřípadně se v této publikaci vykládají fakta a posuzuje dosavadní práce o stabilisaci pravopisného usu. U slova *kupadlo*, které je hlavním argumentem Mathesiovým, je každému zřejmé, že Pravidla neměla v úmyslu zavádět jen tento tvar (vždyť se v úvodu na str. XIX uvádí tvar *koupadlo* výslovně jako správný), nýbrž že slovo *koupadlo* bylo zcela nahodile v ab. seznamu vynecháno. Vyvozovat z této čistě technické okolnosti hned dalekosáhlé závěry i o ideové stránce Pravidel je přinejmenším přepjaté, ale sotva je to správné." (s. 51)

„Článek prof. Havránka je vlastním jádrem celé publikace. Je důležitý už proto, že se v něm soustavně vykládá funkční pojetí jazyka a jeho struktury a že lze na něm dobře měřiti kladné i stinné stránky této nové teorie jazykové. Nepochybně její zásluhou je zajisté bystrý rozbor pojmů a jejich vztahů, zato kupodivu nedůsledná je při praktické aplikaci teoretických poznatků. Tak na př. je tu vskutku poučný výklad o tom, že norma spisovného jazyka vzniká vyrovnáváním různých tendencí v jazyce (t. j. potřeb individuálních a kolektivních), ale místo logického závěru, aby tedy i linguistická teorie hleděla objektivně k oběma těm činitelům jazykového vývoje, tu čteme, že se má podporovat jenom tendence jedna. Anebo správně se na konci výkladu připomíná, že se nesmí zapomínat na ty, kteří spisovného jazyka užívají, ale v celém článku není o nich takřka ani slova." (s. 80)

„Nemůžeme přijmout ani Jakobsonův výklad o tom, že brusičství nelze srovnat s učením mladogramatické školy jazykové. Patrně se dr. Jakobson domnívá, že bez funkční linguistiky není vůbec možno najít a kodifikovat normu spisovného jazyka, neboť stejně jako prof. Havránek i on stanovení normy a brusičství pokládá za činnost jednu. Ale v tom proti němu svědčí prostě skutečnost sama: takovo „mladogramatickou" normu už máme, a naopak normy sestavené s hlediska funkčního dosud není. Úkol brusičství pak, jak jej vykonávaly jazykové referáty NŘ, zůstane v podstatě stejný, ať je norma

jakákoli, t. j. zjišťovati odchylky od ní. Mezi brusičstvím a linguistickou teorií tedy nemůže být takový rozpor, jak dr. Jakobson vykládá. K tomuto svému názoru mohl dospěti jen proto, že stejně jako i jiní spoluautoři ‚Spisovné češtiny' teoretické bádání o jazyce, které přijímá jazyková fakta taková, jaká jsou, a ve všech vidí stejně zajímavý a stejně poučný materiál k studiu, nerozlišuje od praktického hodnocení jazykových projevů, které musí především počítat s platnou normou spisovnou a její znalostí. (V tomto smyslu třeba také rozumět, když se v úvodu dovolávají oba redaktoři ‚Spisovné češtiny' [B. Havránek a M. Weingart] prof. Zubatého a hlásí se za jeho pokračovatele. V linguistickém bádání teoretickém ano, to nebylo ani třeba zdůrazňovat, ale nikoli v oboru praktické péče o jazykovou správnost. V tom jdou proti prof. Zubatému.)" (s. 111–112)

„Tím bylo v podstatě učiněno zadost povinnosti odpověděti na publikaci PLK ‚Spisovná čeština a jazyková kultura'. Čtenáři, kteří sledují práci Naší řeči bez předsudků, dovedou jistě sami posouditi nejlépe, je-li naše práce poctivá a prospěšná. Netvrdíme, že jsme byli vždy a ve všem neomylní, a rádi také skutečné chyby své uznáme, neboť nejde o nás, nýbrž o prospěch našeho jazyka. Ale výtku, že kazíme stabilitu spisovné češtiny tím, že hájíme platné normy, odmítáme s klidným svědomím; jsme naopak přesvědčeni, že se tato stabilita porušuje tím, když se do jazykových otázek vnáší neklid teoriemi dosud nedefinitivními a v praxi nevyzkoušenými." (s. 147)

vybral ok

Slavnost rakousko-české diachronní sociolingvistiky

(Stefan M. Newerkla. *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen: Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918.* Wien: WUV, 1999. 372 s.)

Od minulého roku má bohemistická diachronní sociolingvistika výrazný a nepřehlédnutelný osten rakouského původu a - troufáme si říct - celočeského (allböhmisch i alltschechisch) dosahu. Stefan Michael Newerkla, přední žák vídeňského profesora Josefa Vintra, autor důležitých prací o dějinách výuky češtiny ve Vídni a Vídeňském Novém Městě a o Pólově gramatice (česky se gramatograf podepisoval Pól, německy Pohl), působící v současné době jako lektor českého jazyka na univerzitě ve Vídni, vydal ve vídeňském univerzitním nakladatelství svou disertaci *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen:Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918* (Zamýšlené cíle a jazyková skutečnost v Čechách: diglosie ve školství českých korunních zemí 1740–1918).

Jazykové právo bylo v Čechách až dosud doménou právních historiků. Newerklova práce tento nutně parciální pohled šťastným způsobem překračuje. Svůj základní úkol – rozebrat problematiku jazykového kontaktu mezi německou a českou jazykovou komunitou na příkladu jazykové situace ve školství etnicky smíšené plzeňské oblasti – řeší Newerkla analýzou „jazykových stereotypů", které vznikly jako důsledek pociťovaného rozporu mezi funkčností obou jazyků v kontaktových situacích a písemnou reflexí pozice obou jazyků. Autor využívá nejnovější poznatky teoretické sociolingvistiky (typologie W. F. Mackeyho, práce J. A. Fishmana), konkrétních materiálových prací orientovaných převážně historiograficky (A. M. Drabek, G. Stourzh) i lingvisticky (B. Havránek, P. Sgall, Z. Starý, A. Stich, J. Vintr), suverénně se orientuje i v jazykovém zákonodárství doby a také třídí a hodnotí početnou pramennou literaturu regionální provenience (středoškolské zprávy, žurnalistická produkce) i dobové učebnice pro výuku českého jazyka a literatury.

Newerkla dochází ke zjištění, že v letech 1740–1848 se projevuje nápadná shoda mezi právními nařízeními, která víceméně potvrzovala nižší status češtiny, a jazykovou praxí. Od druhé poloviny 19. století jsme svědky tendencí zcela opačných. Opatření vídeňské vlády se prosazovala pomalu, protože mnohdy odporovala vůli obyvatelstva a magistrátu tím, že opouštěla přirozený vývoj k živému bilingvismu na plzeňských školách. Po nahrazení zemského zákona č. 1 (1866; tzv. Sprachenzwangsgesetz, tj. zákon o jazykovém donucování) říšským zákonem č. 142 (1867), který uvedl, že žádný státní občan nesmí být nucen k výuce druhého zemského jazyka (tzv. Sprachenzwangsverbot, tj. zákaz nucení k jazyku), byly tendence k „živému bilingvismu" v podstatě již opuštěny, třebaže paradoxně právě tento zákon měl domnělou nerovnováhu odstranit. Definitivní segregaci dovršil říšský zákon č. 62 (1869). V Plzni samotné pak do poloviny 60. let plzeňský magistrát proklamoval několikrát zájem o bezkonfliktní soužití Čechů a Němců, avšak už začátkem 70. let se vytvořily také na plzeňských školách zárodky příštích národnostních konfliktů, jejichž smutným epilogem byl rozpad Rakousko-Uherska.

Newerklu též zajímá otázka vlivu užívaných učebnic češtiny na vybudování poměrně vysokého jazykového standardu v kolektivním povědomí českých mluvčích. Jazykové zákony z druhé poloviny 60. let podle něho přispěly k rychlejšímu propracování češtiny, což dokládá rozbory užívaných gramatik a gramatických příruček. Literární historik v Newerklově práci najde vyčerpávající údaje o struktuře užívaných středoškolských čítanek, formujících literární vkus českého čtenáře, ale také řadu zmínek o činnosti J. V. Sedláčka či

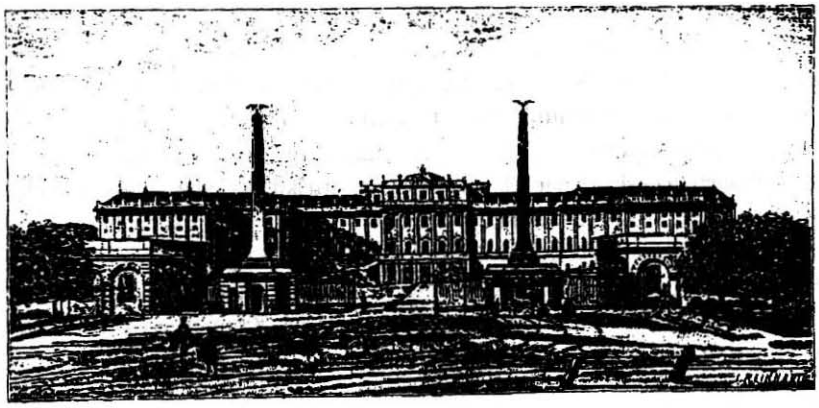

Císařský zámek Schönbrunn ve Vídni.

K. Klostermanna; regionálního historika potěší seznam plzeňských středoškolských učitelů (s. 167–174) s poznámkami o jejich literárním a společenském působení.

Důležitou součást Newerklovy práce tvoří několik bibliografií. První bibliografie (s. 183–299) zahrnuje všechny autorem fyzicky prohlédnuté slovníky, gramatiky, učebnice, pravopisné příručky, čítanky a učebnice pro výuku češtiny ze sledovaného období, které jsou deponované v pěti vídeňských knihovnách. Každý záznam autor opatřil příslušnou knihovní signaturou, některé tituly stručně charakterizoval. Další rozsáhlé bibliografie jsou věnovány regionální tematice (s. 300–308), pramenům a literatuře k jazykové otázce a dějinám školství a pedagogiky (s. 308–327), sbírkám zákonů a protokolům k jazykové otázce (s. 327–330), problémům týkajícím se historické geografie a statistiky (s. 331–333), historiografické produkci zabývající se národnostní problematikou (s. 333–344), encyklopedickým příručkám, jazykovým slovníkům a vydané korespondenci (s. 344–346) a literatuře k diachronnímu popisu jazyka, příp. k sociolingvistické kontaktové lingvistice (s. 347–355). Uvedením těchto pomůcek Newerkla usnadňuje práci všem dalším badatelům, kteří se budou (doufejme!) touto nanejvýš aktuální problematikou zabývat.

Je zcela přirozené, že při takovém rozsáhlém souboru dat a informací bylo několik málo titulů a pramenů opomenuto či necitováno zcela přesně. Postrádáme např. práci E. Felixe *Literární Plzeň v obryse* I–II (1930–1933), soubor medailonů A. Rybičky *Naši přední křisitelé* (1883–1984) s životopisy plzeňského J. V. Sedláčka, ale také J. M. Rautenkrance a F. Slámy-Bojenického, důležitých aktérů reflexe jazykové otázky v českém školství. Své místo by jistě našly v Newerklově bibliografii také články a brožurky např. J. V. J. Michla (např. *Slovo o českých věcnicech v Rakovníce a Liberce*, 1839), zmínka o činnosti Sedláčkova nástupce Josefa V. Smetany či uvedení výtečné knihy Franka Boldta *Kultur versus Staatlichkeit* z roku 1996; v seznamu plzeňských učitelů by se daly charakterizovat další společensky činné osobnosti (z českých např. F. Bednář, J. F. Hruška, J. Vodák, z německých F. Goldmann). Na s. 339 je u článku Haben wir wieder eine Tschechei? (čas. *Bohemia*, 1993, roč. 34) chybně uveden jako autor Eugen Lemberg, tento „provokující" článek však napsal Hans Lemberg; na s. 320 je zapotřebí opravit křestní jméno autora monografie o V. M. Krameriovi z „Jiří" na „Jan" Novotný.

Newerklovu práci lze však z řady důvodů považovat za klíčový sociolingvistický příspěvek pro dnešní, leckdy zkomolené úvahy o národnostní

problematice v době bývalé rakousko-uherské monarchie. Je poněkud příznačné, že právě nyní se českou diachronní sociolingvistikou zabývají výhradně zahraniční bohemisté – T. Berger a M. Betsch z Tubinek (Tübingen) a S. M. Newerkla z Vídně. Doufejme tedy, že řada Newerklou navržených témat nezůstane bez patřičné odezvy na české straně. A autoru, našemu kolegovi a příteli, popřejme: *Macte animo!*

Václav Petrbok

Císař Josef II.

Bohemista čte knihu vídeňského slavisty

(František Václav Mareš. *Cyrilometodějská tradice a slavistika*. Ed. a přel. E. Bláhová, V. Konzal a J. Vintr. Praha: Torst, 2000. 740 s.)

V čísle časopisu ČDS věnovaném 225. výročí založení bohemistiky ve Vídni nelze pominout, že byla v tomto roce v Praze vydána kniha, která reprezentuje „českou věc" ve Vídni zcela mimořádným způsobem. Jde o posmrtnou edici studií slavisty Františka Václava Mareše, která nese shrnující titul *Cyrilometodějská tradice a slavistika*.

F. V. Mareš (1922–1994) vystudoval po druhé světové válce na pražské filozofické fakultě češtinu a ruštinu a už v roce 1950 získal doktorát prací o Pražských hlaholských zlomcích (církevněslovanské památce pravděpodobně z 11. století, psané hlaholicí, významné mimo jiné tím, že na ní P. J. Šafařík dokázal, že písmo hlaholské je starší nežli cyrilice). Téhož roku začal pracovat v komisi připravující budoucí vydávání *Slovníku jazyka staroslověnského*. Být to v jiné době, brzy by se byl stal univerzitním profesorem, ale na fakultě směl působit jen jako externí asistent. Své schopnosti věnoval hlavnímu dílu českých slavistů 20. století – zmiňovanému *Slovníku* – a redigoval časopis *Slavia*. V této době také vypracoval první, českou verzi své stěžejní jazykovědné práce, popisující vznik a vývoj slovanského hláskového systému - práci potom po celý život přepracovával a knižně vydal německy i anglicky. V časopisech publikoval své studie o staroslověnských a církevněslovanských památkách (zjednodušeně řečeno: „staroslověnské" říkáme památkám z doby velkomoravské, tedy z 9. století, „církevněslovanskými" nazýváme všechny památky mladší). Zvláštní pozornost věnoval památkám, u nichž se předpokládá český původ, zvláště překladu kázání papeže sv. Řehoře Velikého † 604) na čtení z evangelia (slovansky se jim říká *Besědy*). V roce 1967 byl uznávaný slavista Mareš pozván, aby přednášel na univerzitě ve Vídni. Tam mu bylo umožněno získat profesuru, které se mu ve vlasti nedostalo. Pročítáme-li soupis Marešova vědeckého díla, množí se od té doby články publikované ve světových jazycích a také články psané různými slovanskými jazyky (Mareš byl proslulým znalcem téměř všech slovanských jazyků). Bohužel ani po roce 1989 se profesoru Marešovi nedostalo pozvání přednášet na některé české univerzitě, ani mu nebyla vydána kniha studií. Vrátil se sice na stránky časopisu *Slavia*, ale vydání knihy, o níž zde podáváme zprávu, se nedočkal. V roce 1992 obdržel od Československé akademie věd medaili Josefa Dobrovského (odborníci se při hodnocení Marešova významu předstihují v superlativech: např. prof. Alexandr

Stich ho před svými studenty-bohemisty na pražské filozofické fakultě pravidelně označuje za „Dobrovského 20. století").

Bohemista bere knihu do rukou a začíná číst. O čem se dočte? Studie, pocházející z rozmezí asi 40 let, byly v knize seřazeny chronologicky, a to podle tématu, kterým se zabývají. Nejprve je čtenář zaveden na Velkou Moravu a sleduje misijní, kulturní a lingvistické dílo soluňských bratří Konstantina (před smrtí přijme v římském klášteře mnišské jméno Cyril) a Metoděje. Další probírané „místo", lokalita, o níž Mareš předpokládá, že se tam přesunula část Metodějových žáků a založila školu slovanského písemnictví, jsou přemyslovské Čechy. Rozsáhlá studie, shromažďující pokud možno všechny poznatky o tématu, je tu věnována písni Hospodine, pomiluj ny. Jsme možná zvyklí mluvit o ní jako o nejstarší písni české, Mareš však soudí, že je to píseň svým jazykem církevněslovanská. (Poznamenejme však, že mezi češtinou a církevní slovanštinou nebyl na konci 10. nebo v 11. století, kdy text vznikl, příliš velký rozdíl.) Mareš se ve studiích vybraných do „přemyslovské" části knihy opakovaně opírá o připomenutý slovanských překlad Řehořových *Beseď*. V Čechách, ale tentokrát do lucemburské, zůstává autor i v dalších článcích: několik je jich věnováno činnosti pražského kláštera Na Slovanech (jinak též Emauzy), kam císař Karel IV. pozval charvátské benediktiny, jejichž bohoslužebným jazykem byla církevní slovanština a písmem hlaholice. Na tomto místě bude bohemistova četba velmi užitečná, protože se tu dočte jednak o českých textech, které mniši v Emauzích zapisovali hlaholicí, jednak o možných kontaktech těchto mnichů např. s mistrem Janem Husem – Mareš vyslovil hypotézu, že hlaholice mohla Husa nepřímo inspirovat k myšlence diakritického pravopisu, která je mu připisována. V závěru knihy jsou těžší témata vystřídána poněkud lehčími, i když úroveň jejich zpracování neklesá: je to několik drobných poznámek o původu slov (jako *Vánoce, jitrocel*, hlasy ptáků ve slovanských jazycích). Student bohemistiky si pak se zájmem zalistuje ještě seznamem publikovaných Marešových studií a knih (Mareš je však spíše autorem studií). Po výčtu obsahu je třeba připomenout, že studie připravila k vydání, přeložila z cizích jazyků a odkazy na novější literaturu doplnila Emílie Bláhová; studii o písni *Hospodine, pomiluj ny* přeložil Václav Konzal; úplnou bibliografii Marešových prací sestavil jeho vídeňský kolega Josef Vintr.

Bohemista knihu po přečtení odkládá, ale bude se k ní pravděpodobně opakovaně vracet – jako student, jako učitel češtiny nebo jako zájemce o dějiny kultury v Čechách a na Moravě.

Ondřej Koupil

Česká bible Hlaholská

(*Česká bible Hlaholská*. Ed. L. Pacnerová. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2000. LVI+528 s.)

Na knihkupeckých pultech se v říjnu letošního roku objevila kniha s titulem *Česká bible Hlaholská* (ČBH). Jde o významnou památku tzv. českého hlaholismu: řadíme do něj staročeské rukopisy přepisované charvátskou hlaholicí mnichy pražského kláštera Na Slovanech založeného roku 1347 Karlem IV. Český král pozval do emauzského kláštera charvátské benediktiny-hlaholity, aby zde pěstovali liturgii a literaturu ve slovanském jazyce. Ve své době (tj. do roku 1419) byl tento klášter jediný, kde bohoslužebným jazykem nebyla latina, nýbrž staroslověnština charvátské redakce. Navíc se tu používalo jako jazyka vzdělávací literatury, kterou představovaly českohlaholské památky, staré češtiny zapisované hlaholicí.

ČBH je ze všech dochovaných českohlaholských rukopisů památkou nejrozsáhlejší. Z tohoto patrně čtyřsvazkového díla se kromě deseti zlomků, vydaných už dříve, nyní ke čtenářům dostává její nejucelenější zachovaná část. Je to druhý díl bible, nazývaný podle místa nálezu biblí Vyšebrodskou. Byla napsána v emauzském klášteře v roce 1416 a čítá 258 foliových listů. Obsahuje biblické knihy od 1. Paralipomenon po Siracha, včetně deuterokanonických knih Tobiáš, Judit a knihy Moudrosti. Žaltář je proti zvyklostem zařazen až za knihou Sirach a jsou k němu připojena kantika z 2. a 5. knihy Mojžíšovy, 1. Královské, hymnus Te Deum a Symbolum Athanasianum (vyznání víry pojmenované po teologu sv. Athanasiovi). Text uzavírají prology k jednotlivým knihám. Vedle faktu, že podává představu o podobě českohlaholských památek kláštera Na Slovanech, tkví důležitost ČBH také v tom, že přispívá k poznání vývoje druhé redakce staročeského překladu bible. ČBH však dochovala v některých částech i původní biblický překlad první redakce (ten byl pořízen ve století 14.), a dokonce lze např.v žaltáři nalézt také stopy vlivu redakce třetí. Proto můžeme text ČBH z tohoto hlediska považovat za unikátní.

Knihu vydává Slovanský ústav AV ČR, editorka Ludmila Pacnerová vydáním ČBH spěje k završení ediční činnosti v oblasti českohlaholských rukopisů. Součástí edice je erudovaný úvod, který vylíčením kulturního významu kláštera Na Slovanech poukazuje na jistou výlučnost předkládaného díla i ostatních emauzských památek. Bible Vyšebrodská je transliterována do latinky a opatřena kritickým aparátem. Edice poslouží všem zájemcům o české hlaholské památky a o starší češtinu.

Eva Hrachovinová

Druhý rychnovský sborník

(Václav PETRBOK, Radek LUNGA a Jan TYDLITÁT [eds.]. *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století: sborník příspěvků z konference konané 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou.* Boskovice: Albert, 1999. 514 s. + 4 strany příloh)

Ve velkém prostoru habsburské monarchie bylo patrné, že se toto soustátí skládá z kulturně odlišných součástí, ty zase z diferencovaných podčástí atd. atd. V užším území České republiky jsou tyto rozdíly menší, i vlivem dnešního smývání kulturních rozdílů v celosvětovém (nebo aspoň euroamerickém) měřítku; jsme snad s to kulturně odlišit Čechy od Moravy – ale ptát se po kulturních zvláštnostech „duchovní a slovesné kultury" jednotlivých malých regionů? Popsat zvláštnosti místní kultury, to je úkol, který si už v názvu klade sborník *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století.* Je to konvolut příspěvků ze sympozia konaného v květnu 1999 v Rychnově nad Kněžnou a můžeme ho považovat za „druhý díl", jakési pokračování sborníku z podobné konference konané v Rychnově o dva roky dříve (PETRBOK, Václav [ed.]. *Východočeské Athény a Josef Liboslav Ziegler.* Boskovice: Albert, 1997. 220 s.).

Zatímco starší sborník přinášel několik pohledů na titulovou postavu sympozia – velebného pána Zieglera – a potom portréty dalších kulturně významných Východočechů z počátku národního obrození, sborník z roku 1999 má – jak to ostatně odpovídá obecně formulovanému titulu – tematický záběr mnohem širší (a taky víc než dvojnásobný rozsah). Obsahuje 41 příspěvek v 5 oddílech:

I. Jazyková teorie a praxe (9 příspěvků),
II. Literatura a lidová slovesnost (10),
III. Náboženské a světské drama (5),
IV. Historiografie a pomocné vědy historické (12),
V. Hudba, výtvarné umění a hmotná kultura (5).

Zájemce o jazyk a literaturu se nejspíše zaměří na oddíly I a II (eventuálně na sběrný oddíl IV, obsahující též medailony některých slovesných tvůrců a referáty o vnějším literárním „provozu" jako o cenzuře, knihtisku, skladbě historických knihoven atp.

V oddíle jazykovědném (I) se většina příspěvků zabývá rozborem jednotlivých textů. P. Losek referuje o interpunkci v Božanově kancionále (který tehdy připravoval k vydání) z počátku 18. století; vztahem jinojazyčných, konkrétně latinských prvků k českému kontextu se na příkladě barokního katechismu

(v obsahu mylně „kancionálu") V. V. J. Klugara zabývá J. Hubáček; M. Čejka prozkoumal rukopisný sborník M. Devotyho; J. Malicki – polský účastník sympozia – sleduje zprávy o Slezsku ve východočeských kronikách v 18. století; H. Bouchal analyzuje texty patera Koniáše o ničení knih; českou biblickou dějepravu K. Hübnera z roku 1778 pročítal S. Pastyřík. Dva příspěvky jazykovědné partie sborníku mají obecný záměr (k zobecňujícím závěrům však docházejí také analýzou konkrétních textů): T. Berger – německý účastník sympozia – se zabývá úředním jazykem druhé půle 18. století (ten se tradičně považoval za nejzkaženější část tehdejší češtiny) a V. Koblížek – východočeský účastník sympozia – zkoumá osud knih na českém venkově v 18. století, a to na základě archivních zápisů o výsleších lidí podezřelých z kacířství.

Oddíl literárněhistorický (II) si opět většinou volí jako námět konkrétní text, eventuálně skupinu textů. V. Pospíšilová psala o zpěvohrách M. Devotyho; M. Horáková rozšířila soubor svých studií zabývajících se českou barokní homiletikou o rozbor Krumova kázání *Bílý a červený*; J. Malura a V. Petrbok se ve svých příspěvcích sešli nad bohemikální hymnografií: ten první volí tvorbu jazykově českou, druhý německou (na základě německého spisu Koniášova); R. Lunga seznamuje čtenáře s jedním rozšířeným žánrem písemnictví střední doby, totiž se spisky o uzdravujících (dobově „zdravohojitedlných") pramenech na poutních místech; J. Kolár se zamýšlí nad možnostmi autorské atribuce nedávno vydané historiografické práce z poloviny 18. století, *Země dobré* (v úvahu bere vydavatele J. Vítka a benediktinského historika J. B. Pitra); A. Stich představuje jednu z mnoha reedic starší české literatury v počátcích národního obrození; H. Bočková vystupuje s příspěvkem o tzv. Marokánské písni (snad z druhé půle 18. století) a jejích inspiračních zdrojích; I. Štěpánová popisuje praktiky lidového léčitelství ve Východních Čechách.

Jak jsem připomněl, příspěvků sborníku je opravdu mnoho. Nutno však říci, že jsou to texty informačně velmi nabité, které se také většinou úzce váží k tématu, resp. teritoriálnímu vymezení sborníku. Mozaika, která je střípky jednotlivých referátů vytvořena, dává pak tušit základní obrysy „východočeské duchovní a slovesné kultury v 18. století". (Pořadatelé už jistě pomýšlejí na rychnovský sborník číslo tři.)

Ondřej Koupil

Indoevropané v pravlasti aneb Renomovaný filozof v pasti

(Milan Machovec. *Indoevropané v pravlasti: život našich předků podle porovnání jednotlivých jazyků.* Praha: Akropolis, 2000)

Představme si, že by nějaký známý český jazykovědec napsal knížku o češtině (slovanských jazycích ap.), v níž by se prostřednictvím filozofie (avšak bez hlubší filozofické erudice) snažil postihnout, dejme tomu, strukturu daných jazyků. Bezelstně by přitom tvrdil, že jeho cíl je jazykovědný a že filozofie je mu pouze prostředkem. Asi by to pěkně schytal jak od filozofů, tak od jazykovědců.

Známý český filozof Milan Machovec ovšem ve své práci *Indoevropané v pravlasti* postupuje úplně stejně, jen v opačném gardu. Je to důkaz toho, že posedlost interpretací jazykových fakt jako nejdůležitějšího svědectví dávných časů (vzpomeňme na různé rádobyvědecké práce o Etruscích či Slovanech úplně jinak) se nevyhýbá ani velkým duchům. Stokrát se může Machovec v kapitolce Odborným jazykovědcům na ochranu před infarktem! zaklínat tím, že „tato kniha, jež chce přispět k sebepoznání člověka, není knihou jazykozpytnou a není určena pro specialisty kteréhokoliv jazyka" a že „indoevropské jazyky jsou v této knížečce autorovi jen prostředkem, ne cílem" (s. 22). Podtitul knihy – Život našich předků podle porovnání jednotlivých jazyků – autora usvědčuje, že se pohybuje převážně na poli historicko-srovnávací jazykovědy. A jeho cíl, ať je jakýkoli, může být sotva naplněn, když jsou veskrze špatně aplikovány prostředky.

Nad mnoha místy v knize opravdu musí jazykovědcům hranice adrenalinu v krvi nebezpečně stoupat. Tak v kapitolce o zákonitostech jazykových změn Machovec píše: „Tak např. sv. Václav nepochybně panoval ještě v ‚Prahe', Karel IV. už v ‚Praze', ale slovenština dodnes říká v ‚Prahe'" (s. 19). Přitom každý průměrný absolvent bohemistiky ví, že české střídání h a z je způsobeno druhou praslovanskou palatalizací a že tedy už v době sv. Václava bylo „v Prazě" (to se drželo i v době Karla IV.) a že slovenské „v Prahe" je výsledkem až pozdější tendence k zachování kořenné souhlásky. Na téže stránce je další nesmyslné tvrzení, že „tam, kde všichni ostatní Indoevropané uchovali v první slabice ‚i', jediní Germáni už nejméně dva tisíce let přecházejí dosti často k změně na ‚aj'" („důkazy": německá vlastní jména Mailand a Leitmeritz za Milano a Litoměřice a angl. výslovnost jména Diana). O stránku dál další perla: „V indoevropštině

jediná a dost chudá sykavka ‚s' se začala prudce rozvíjet v rozmanitá š, c, č" (škoda, že tady je to bez důkazů; příklad na změnu s>c nebo č v kterémkoli indoevropském jazyce by naše poznání významně obohatil).

Lahůdkou jsou také některé etymologické rekonstrukce. O slově kůň Machovec suverénně tvrdí, že je „samozřejmě všeobecně indoevropské" a po bok lat. equus, řec. hippos, stind. ašva atd. staví i hrůzné slov. (e)kuóň (sic!, s. 50). Indoevropské slovo pro hvězdu rekonstruuje podivně jako *ghoigr- a pak v jedné řadě uvádí spolu evidentně nesouvisející ekvivalenty slovanské (např. stsl. dzvězda, jihosl. zvigezda [sic!]) a neslovanské (řec. astér, něm. Stern, lat. stella aj.). Slov. gora je podle něj příbuzné s řec. oros a snad i něm. Berg (s. 33) atd. atd.

To je jen několik nejkřiklavějších příkladů nekompetence autora v jazykovědné oblasti. Neméně „zajímavé" jsou některé jeho interpretace jazykového materiálu. Tak podobnost tvarů indoevropských sloves *jsem*, *jdu* a *jím* je podle něj pravděpodobně odrazem vulgárního materialismu primitivního člověka, „neboť on hne kostrou (jde) jen za tím, aby ukojil svůj základní interes (jíst), v tom tkví celá jeho existence (jen tím ‚je')" (s. 93). Nomádský charakter života Indoevropanů se prý projevuje v tom, že staří Řekové ani Římané neuměli vytvořit perfektum od slovesného kořene *bher „nesu, beru s sebou" (s. 46) atd. V těchto případech jde alespoň o poměrně vtipné, i když jazykově nepodložené dedukce. Zcela neopodstatněná pak je např. interpretace místních jmen Hrdlořezy či Hostivař jako keltských (jak vidno, autor nepominul ani oblíbenou keltskou otázku) i mnoho výkladů dalších. V citaci jazykového materiálu a jeho interpretaci je tolik polopravd i zřejmých omylů, že s trochou nadsázky se dá říci, že etymologizování filozofa Machovce připomíná výklady jiného filozofa, Platona, který ovšem své etymologie tvořil dávno před vznikem historicko-srovnávací jazykovědy jako vědecké disciplíny. Jediná příslušná kapitola *Úvodu do etymologie* autorů Erharta a Večerky (nemluvě o specializovaných pracích typu *Indoevropejskij jazyk i indoevropejcy* Gamkrelidzeho a Ivanova) podá o životě Indoevropanů mnohem přesnější a fundovanější obraz než celá Machovcova knížka.

Příliš zřejmé ale není ani filozofické poselství dílka. Varování před konzumním materialismem evropsko-americké civilizace, před sebezničujícími tendencemi jejího vývoje, poznatek, že velké jazyky budou ještě větší a malé ještě menší, to jistě nejsou věci nijak nové; ale hlavně – jaksi se ztrácí souvislost s Indoevropany v pravlasti. Pozoruhodné jsou některé misogynské výpady, z nichž si jeden dovolím ocitovat: „Tak např. velká řada žen, i když jsou třeba

od přírody nadané, jsou zároveň líné myslit, přenechávají to muži blaženě s hlavou na jeho ramenu a samy zapínají vlastní myšlení jen tehdy, jsou-li nějak podrážděny" (s. 94). Ale abychom byli spravedliví: ve filozofických pasážích knihy se blýsknou zajímavé myšlenky, někdy jsou takové i celé kapitoly (variace na frommovské téma „mít" jako kompenzace nedostatečné schopnosti „být" či Osudy zvěsti o jednom Semitovi mezi indoevropskými národy). Bohužel to nepřehluší špatný dojem z výše zmíněných jazykovědných omylů, kompoziční roztříštěnosti i poněkud familiárního stylu, který už je za hranicí popularizace.

Dokážu dobře pochopit, proč známý filozof Machovec tuto knížku napsal. Snad každý z nás má někde v koutku duše zasuto téma, k němuž cítí nutkavou potřebu se vyjádřit, i když to není právě „jeho šálek čaje". Způsob, jakým to Machovec udělal, však jistě nedává dobrý příklad mladým adeptům vědy, od nichž se požaduje pečlivé ověřování faktů a vědecká akribie; ba co víc, znamená dosti nebezpečné hazardování s vědeckým renomé autora.

Jiří Rejzek

„To neřekla moja babička"

(Jan Balhar, Stanislava Kloferová a Jarmila Vojtová [eds.]. *U nás ve Vídni: vídeňští Češi vzpomínají*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. 144 s.)

Tématem tohoto čísla časopisu ČDS je sice čeština na *univerzitě* ve Vídni, přesto však nelze nepřipomenout, že ve Vídni se provozovala a provozuje čeština takříkajíc *neuniverzitní* – živě mluvený jazyk české minority. Jak Češi ve Vídni („Pemáci") mluví dnes – ti nejstarší i školou povinné děti –, *o tom* a hlavně *to* si můžeme přečíst v publikaci *U nás ve Vídni*, kterou podle rozsáhlého materiálu nahraného na audiokazetách (rozhovory s asi stovkou osob) připravili brněnští lingvisté J. Balhar, S. Kloferová a J. Vojtová (článek J. V. zaznamenali vídněmilovní čtenáři tohoto časopisu v čísle 2/2000). Co se jim do poměrně útlé brožované knížky podařilo vpravit?

Znak města Vídně.

Na stranách 3–18 načrtli záměr výzkumu, z něhož publikace vychází: za finančního přispění Rakouské akademie věd zachytit na nahrávkách a analyzovat mluvu vídeňských Čechů ze starých „emigračních" vln, tedy ne po roce 1948 nebo 1968, ale před válkou (za Rakouska-Uherska nešlo ovšem o emigraci, nýbrž o „emigraci" či vlastně migraci). Čechů bylo ve Vídni nejvíce těsně před I. světovou válkou – podle sčítání lidu snad 300 000. Byli ve Vídni jako doma: byli to spolehliví pracovníci, „nekradli, chodili do kostela, Češky patřily k výborným kuchařkám, staraly se řádně o své děti" (s. 6). Občas se dostali do konfliktu s německy mluvícím obyvatelstvem a vysloužili si uštěpačnou poznámku: „O je, die Tschechen sprechen, es wird bald regnen" (Češi mluví, brzo bude pršet). Uměli ale vtipně odpovídat a česko-rakouské soužití bylo podle všeho ve městě klidné; podle Čechů platilo: „Wien ist Wien, aber ohne Tschechen wäre es hin" (Vídeň je Vídeň, ale bez Čechů by jí nebylo). V recenzované publikaci si dále můžeme přečíst stručnou charakteristiku jazyka zpracovávaných nahrávek (a též vídeňských novin). Řečeno stručně, ve Vídni převládali a převládají mluvčí přicházející z jižních a západních Čech a přinesli si s sebou nářeční prvky těchto oblastí. V mnohojazyčném a mnohonářečním kotli srdce monarchie se všechno smísilo a nápadné nářeční jevy zanikly (i u příchozích z Moravy). Mluví se tedy jakousi variantou obecné češtiny. Zajímavé je, že odlišnosti od češtiny spisovné považují vídeňští mluvčí sami za poklesky, spisovná (kodifikovaná, psaná) čeština má pro ně velkou prestiž a je v podstatě (nedostižným?) ideálem řeči mluvené – tak to charakterizují editoři; podle mého lze dodat, že to je stejné jako v domácím českém prostředí, jenže s jistým časovým zpožděním: tak se mi to aspoň jeví například z názorů na jazyk, které vštípila mé babičce prvorepubliková škola (prababička se ostatně vyučila cukrářkou právě ve Vídni, takže tato osobní odbočka může být v naší souvislosti poučná). Půvab dodává vyprávěním vídeňských Čechů jednak to, že jde vlastně o jazykovou konzervu (známý efekt jazykových enkláv mimo hlavní území jazyka: vývoj se víceméně zastaví), jednak postupné sbližování jejich češtiny s němčinou: výpůjčky, obdobné obraty, hláskové nebo výslovnostní varianty atd. (ještě jednou k prababičce: ta věšela firhaňky, piglovala prádlo, šlapala po tepichu a o Vánocích pekla išláky a maltašky; babička se nad tím trochu pohoršovala a věšela záclony, prádlo žehlila atd.).

Od strany 21 až do konce knížky pak hltavý čtenář polyká jeden román za druhým. Přepsaná vyprávění nejsou totiž jen doklady jazyka těch, kdo je vyprávěli, ale – a možná především, protože to je kulturně i lidsky důležitější – vzpomínkami na dobu od sklonku monarchie přes dobu meziválečnou a německou okupaci až dodnes. Práce, rodina, svízele, český spolkový život,

dobrodružství a pohnutí – i všední „banality". Recenzovaná publikace tak touto směsí vytváří jakéhosi reálného vídeňského Hrabala se spoustou pábitelů: a každý je jiný. Neodpustím si (vám) na závěr citát, který považuji za jeden z nejveselejších i nejdojemnějších, nejbanálnějších i nejosudovějších v celé „čítance". Pochází z vyprávění paní Brigity Possové (* 1935) a v knize ho najdete na s. 12 s nadpisem Práce v knihovně:

„Ty obrázky, tam je napsane dole, co ony jsou. A třebas aj v tych... cyrilice. Já jsem si to vybrala od Lexikon, jsem si to napsala a potom, když jsem si to řekla, tak jsem rozumnela. A muj šéf delal od Franz Józef, od císaře, takovej... všecky obrázky, co byly od začátku, od jak on se narodyl, až zemřel, kde byl a co byl a to... A to vždycky řekl: ‚No, co se to má znamenat?' Mne vždycky vykřičel (= vyvolal) ven, já jsem vedle v tom pokoji byla. Ja jsem řekla: ‚No jo, to a to.' Když jsem nevedela, jsem řekla: ‚To neřekla moja babička, to nevim.' A on vždycky: ‚To a to chcu vědet, řekla to vaša babička, nebo ne?' Sedm roku jsem tam byla. Potom přišel... dety. Jsem zustala doma. To byla škoda, tam bylo to interessant."

ok

Stálý host (der Stammgast) vídeňské restaurace na konci 19. století.
Na věšáku cedule „Pilsner".

VZPOMÍNKA

Odcházela lipovou alejí

(malá a velice osobní vzpomínka na doc. Hanu Hrdličkovou [1937–2000])

Je nevlídný listopadový den a lípy v aleji jsou holé jako tenkrát, když odsud naposledy odcházela. Jenže tenkrát bylo předjaří. Pupeny nalité, v každém připravený nový život. Přijela se podívat s těmi, které připravovala na učitelské povolání, jak se učí na venkovské škole. Prý sem studenti jezdí rádi. Někteří dokonce opakovaně. Inu, proč ne, v Ondřejově je krásně. A zjara nejkrásněji.

Připomínám si naše seznámení – ze schránky vylovím dopis, adresa napsaná neznámým rukopisem, takovým vlídným, určitě to bude něco příjemného. Dychtivě otvírám obálku – a čeká mě překvapení: *...jste zkušená, nechtěla byste spolupracovat na učebnici?* Zkušená? Je zkušenost dost na to, aby si člověk mohl troufnout spolupracovat při tvorbě učebnice? Trochu mě zamrazí při vzpomínce na postgraduální studium v 70. letech: *Vy jste zůstala na základní škole? To snad tu ani nemáte co pohledávat. Ach tak, přišla byste o platový postup...*

Docentka. Bude jiná než ti, kteří mi vytanuli na mysli? *...doporučila mi vás má dobrá přítelkyně, profesorka Marie Čechová...* Profesorka Čechová? Samé vysoké akademické tituly, takoví se přece nebudou bavit s vesnickou učitelkou – ale vždyť právě profesorka Čechová nehodila do koše moje připomínky k připravované mluvnici pro základní školy. Že by takových lidí bylo víc?

První setkání v pracovně docentky Hrdličkové. Milý úsměv na dobrotivé tváři. Obavy mě rychle opouštějí, jsme vrstevnice, a dřinu kantora na druhém stupni základní školy zná z vlastní zkušenosti. Je neobyčejně skromná, nepohrdá těmi, kdo to nedotáhli výš. Od prvního setkání se nebojím zeptat se kdykoli na cokoli, rychle zapomínám na pocity vlastní nedostatečnosti.

Vyslovila přání navštívit se svými svěřenci naši školičku. Teď se bojím doopravdy. Vždyť to není jen tak, dávno jsem zapomněla všechny školské

poučky! Budou moje hodiny cpát do jakési předepsané šablony, budou je pitvat, cupovat, hledat chybičky, přeřeknutí, nepřesnosti, nespisovné slůvko, které nechtě ujede. Jak dobře to znám z různých inspekčních pohovorů! Ale na druhou stranu mám dost vzpomínek na vlastní krušné začátky. Hodiny, které jsme viděli jako studenti na praxi, dokonalé, ale někdy až sterilně dokonalé, jsem nikdy nedokázala napodobit. Ať tedy mladí vidí i chyby, vždyť chybami se člověk učí.

Pohovor po čtyřech odučených hodinách očekávám s úzkostí – docentka Hrdličková však předává nejen odborné znalosti, ale zejména krásný lidský vztah. Neslyším obávané ...*na to si dejte pozor ... tohle se vám stát nesmí*..., ale ...*všimli jste si, jak se žáci snažili odpovědět, jak toužili sami poznat, jak chtěli udělat radost své učitelce? Cítili jste, že to nebylo nahrané, ale prosté a upřímné?* Poznávám, že své studenty nepřipravuje na povolání, ale na poslání.

Poslední hodina - jdeme do lipové aleje čerpat inspiraci k příští slohové práci, ale také vnímat stromy jako živé bytosti. Ke klasické hodině to má věru daleko. Ale povídat si o tom studenti budou až cestou na vlak do Senohrab...

Stále ji budu vidět v hloučku studentů odcházet lipovou alejí. A třebaže za chvíli pokryje stromy sníh, ona nikdy neodejde do zimy, ale do své průhonické Pomněnkové ulice. Na takové se nezapomíná.

Eva Beránková

O autorech (2000)

Neil Bermel: americký bohemista, působí na univerzitě v Sheffieldu ve Velké Británii
Dagmar Čapková: působí v ÚČJTK FF UK v Praze; zabývá se současným jazykem
Michaela Černá: studentka bohemistiky na FF UK v Praze
Milan Ducháček: student bohemistiky na PedF UK v Praze
Ondřej Hník: student bohemistiky na PedF UK v Praze
Eva Hrachovinová: studentka bohemistiky na FF UK v Praze
Helena Chýlová: působí na PedF Západočeské univerzity v Plzni; zabývá se slavistikou a vývojem češtiny
Alena Jaklová: docentka bohemistiky na PedF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích
Radomila Kotková: působí v ÚČJTK FF UK v Praze; zabývá se výukou neslyšících a literaturou pro mládež
Michaela Lašťovičková: odborná pracovnice Ústavu pro jazyk český AV ČR
Jitka Málková: působí na PedF Západočeské univerzity v Plzni; zabývá se kulturou jazyka a řeči
Anna Mištinová: působí v Ústavu románských studií FF UK v Praze
Miloš Mlčoch: působí na bohemistické katedře PedF ZČU v Plzni
Stefan Michael Newerkla: rakouský bohemista, působící na vídeňské univerzitě; zabývá se sociolingvistikou a dějinami vyučování v českých zemích
Václav Petrbok: bohemista a germanobohemista, pracovník Ústavu pro českou literaturu AV ČR
Helena Pilná: absolventka bohemistiky na PedF ZČU v Plzni
Irena Reifová: působí na Fakultě sociálních věd UK v Praze
Lucie Římalová: působí v ÚČJTK FF UK v Praze
Kateřina Součková: studentka bohemistiky na FF UK v Praze
Zdeněk Suda: působí na PedF ZČU v Plzni; zabývá se lexikologií, stylistikou a didaktikou češtiny
Diana Svobodová: působí na katedře českého jazyka a literatury s didaktikou PedF Ostravské univerzity
Zofia Tarajło-Lipowska: polská bohemistka, působí na univerzitě ve Vratislavi
Jarmila Vojtová: působí v Ústavu českého jazyka FF MU v Brně

O ostatních autorech viz poslední čísla dosavadních ročníků ČDS (1993–1999).

Obrazový doprovod ČDS 4/2000 byl vybrán z reprezentativní publikace *Die östereichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (Wien, 1896), dílů „Böhmen" (2. svazek) a „Wien".

Obsah

225 LET

Čeští bohemisté ve Vídni: kdo je kdo (ok) ... 208
Konference o 225. výročí založení vídeňské bohemistiky:
beseda u hranatého stolu (ok) ... 214
Ukázky:
a) Ve Vídni v české novinárně...
(z redakční korespondence J. N. N. Hromatka) (Václav Petrbok) ... 224
b) A. V. Šembera (vybral a uvedl ok) ... 228
c) Když se řekne „vídeňský/á/é"... (SSJČ) ... 232

ČEŠTINA V MOCNÁŘSTVÍ

Odvrácená tvář habsburských jazykových zákonů
v Čechách (Stefan Michael Newerkla) ... 233

Z KRUHU PŘÁTEL ČESKÉHO JAZYKA

V. Šmilauer a J. Haller v protivenstvích doby (Ivan Lutterer) ... 254
„V polemickém zapálení" (vybral ok) ... 262

RECENZE

Slavnost rakousko-české diachronní
sociolingvistiky (Václav Petrbok) ... 266
Bohemista čte knihu vídeňského slavisty (Ondřej Koupil) ... 270
Česká bible Hlaholská (Eva Hrachovinová) ... 272
Druhý rychnovský sborník (Ondřej Koupil) ... 273
Indoevropané v pravlasti aneb
Renomovaný filozof v pasti (Jiří Rejzek) ... 275
„To neřekla moja babička" (ok) ... 277

VZPOMÍNKA

Odcházela lipovou alejí (malá a velice osobní vzpomínka
na doc. Hanu Hrdličkovou [1937–2000]) (Eva Beránková) ... 280

O autorech (2000) ... 282